

Bernt Kennerström

Från kupp till kontrarevolution

Två faser i den tyska nazismens utveckling

Utg. 1980 i serien Arkiv studiehäften

Förord

Den tyska nazismen har gett upphov till en närmast oöverskådlig mängd översiktsarbeten och större eller mindre specialundersökningar. Man kan därför med skäl ifrågasätta meningen med att ytterligare utöka den mångfalden, allra helst som de båda följande studierna bygger på redan publicerade arbeten. Ändå menar jag, att de kan vara av ett visst självständigt intresse. Tanken bakom dem är enkel. Genom att undersöka två betydelsefulla händelser för den tyska nazismen, vill jag försöka belysa något av dess komplicerade position i förhållande till de borgerliga klasserna och lämna ett litet bidrag till den ständigt återkommande frågan om fascismens klasskaraktär.

Den första uppsatsen tar upp Hitlers misslyckade kuppöversök i november 1923. Här framträder nazismen som en liten och i huvudsak lokalt begränsad företeelse. I det sammanhanget kommer jag därför framför allt att uppmärksamma Hitlers förhållande till den övriga borgerliga reaktionen samt det nazistiska partiets särställning.

Den andra uppsatsen behandlar den s k Röhmkuppen 1934, ett och ett halvt år efter Hitlers makttillträde. Nazistpartiet var efter valframgångarna 1930 och 1932 borgerlighetens helt dominerande organisation. Det som står i centrum för denna uppsats blir därför partiets och Hitlers ställning i förhållande till småborgerlighet/mellanskikt och storfinans/ militär. Särskilt uppmärksammar jag de former av "massaktioner", som småborgerlighet och mellanskikt försökte utlösa och som kan ses som uttryck för deras bestämda klass- och skiktintressen.

Hitler-kuppen 1923

I

1923 hade Hitler en både märklig och framgångsrik politisk karriär bakom sig. De första någorlunda säkra uppgifterna om hans politiska verksamhet härstammar från våren 1919. Han skall då närmast ha ägnat sig åt angiveri och spioneri för en militär undersökningskommission, som tillsatts sedan den kortvariga rådsrepubliken i München slagits ned, och med uppgift att spåra upp dolda anhängare till den. Hans insats uppskattades och han överfördes sommaren 1919 till en militär propagandaavdelning för att påverka framför allt soldater i nationell, i antisocialistisk och antisemitisk anda. Det var naturligtvis Hitlers säregna demagogiska talang, som gjorde militären angelägen om hans tjänster. Den 12 september 1919 fick han i uppdrag att som rapportör besöka ett möte, som hölls av ett nybildat obetydligt parti, *Deutsche Arbeiterpartei*. Hitler värvades där som propagandist för partiet och inledde därmed sin egentliga politiska bana. Partiet spred nationell och antisemitisk propaganda, som framför allt riktade sig till småfolket; arbetare, soldater, små affärsidkare, tjänstemän och lägre mellanskikt. I februari månad 1920 bytte man namn till *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (NSDAP) och antog de 25 "oföränderliga" programpunkterna, som författats av partigrundaren Drexler och redigerats av Hitler. (Till dem återkommer jag i nästa uppsats.) Under 1920 utvecklades så Hitler till organisationens i särklass mest effektiva agitator och den 29 juli utsågs han till partiets ordförande efter en konflikt med ledningen, som först lett till hans utträde ur partiet. Ledningen hade velat gå

samman med andra nationalistiska grupper och även underordna sig parlamentariskt arbete. Hitlers politiska perspektiv inriktades dock på ett maktövertagande baserat på en folklig massväckelse, som hans propaganda skulle frambringa.

Det centrala och ständigt återkommande inslaget i Hitlers agitation var kampen mot Versailles-freden och de inhemska krafter, som var ansvariga för denna Tysklands förnedring — judar, pacifister, socialister och andra onationella. Krav som det följande återkom i varje Hitler-tal: ”Vi vill göra upp räkningen med novemberförbrytarna från 1918. Det får inte vara så att två miljoner tyskar skall ha stupat förgäves och att man efteråt skall slå sig ned som vänner vid samma bord som förrädare. Nej, vi förlåter inte, vi kräver hämnd. Nationens vanhedrande måste upphöra. För fosterlandets förrädare och angivare är galgen den rätta platsen.”

Efter uppgörelsen med Weimar-republiken skulle ett nytt och starkt Tyskland byggas upp, som skulle återta landets förlorade maktställning i världen. Hitler tog således avstånd från varje form av bayersk och annan delstatlig separatism. Tvärtom önskade han ett starkt centraliserat Tyskland. Den djupt antipreussiska hållningen hos bayersk borgarklass saknades hos Hitler.

Däremot var Hitler sparsam med uppgifter om hur detta nya Tyskland skulle organiseras socialt. I en tidningsintervju 1921 erkände han också, att ”han inte vore byggmästaren som glasklart för sina ögon ser planen och ritningen för den nya byggnaden . . . Han behövde den större bakom sig mot vars befäl han fick stödja sig”. Med denna ”större” avsågs Erich Ludendorff, generalkvartermästaren och Tysklands diktator under första världskriget, som var de nationalistiska gruppernas portalfigur. Sitt preussiska och antikatolska sinnelag till trots hade han slagit sig ned i Bayern och upplevdes av de högerradikala som den samlande gestalten. Hitler, däremot, framställde sin egen roll som betydligt blygsammare; han vore, sade han 1922, ”inget annat än en trumslagare och samlare”.

Det är svårt att få en klar bild av partiets styrka och sociala sammansättning under dessa år. Mot slutet av 1922 kan man tala om ett visst genombrott och vid årsskiftet 1922/23 uppgick medlemsantalet förmodligen till drygt 20.000. Så sent som i augusti 1921 skall man inte ha haft mer än drygt 3.000 medlemmar. Det saknas säkra uppgifter om partiets sammansättning vid denna tid. Ett slående faktum är dock partiets ungdomliga karaktär. Två tredjedelar av medlemmarna torde ha varit yngre än 31 år. De spridda uppgifter, som finns, tyder på att de dominerande grupperna inom partiet kom från lägre mellanskikt och småborgerlighet. Andelen fabriksarbetare var närmast obefintlig; många medlemmar beskrev sig visserligen som utbildade arbetare, men här är gränsen till hantverkare och småföretagare mycket oklar. En stor grupp var vidare sådana, som uppgav sig vara studerande, i många fall säkert rotlösa ex-soldater. Antalet militärt befäl var naturligtvis stort, men här är det viktigt att notera övervikten för de lägre befälsgraderna och de icke yrkesmässiga officerarna. Inom alla dessa skikt finner man en dominans av lägre, ofta oanpassad och deklasserad ”medelklass”.

II

NSDAP var således ett parti, som öppet manade till uppror mot republiken, och i större delen av Tyskland var partiet också olagligt. Att det däremot kunde verka fritt i Bayern var ingen tillfällighet. Då som nu utgjorde denna delstat den tyska reaktionens centrum. Rådsrepubliken 1919 hade injagat en hysterisk skräck hos den bayerska borgerligheten för all form av arbetarrörelse och socialism. Den dominerande politiska kraften var det bayerska folkpartiet, BVP, som byggde på en småborgerlig och katolsk bas och som betraktade det ”röda Berlin” med stor misstänksamhet och som konsekvent kämpade för att bevara och stärka de delstatliga rättigheterna. Ofta kunde dessa tendenser slå över i krav på separatism och monarkistisk restauration.

Det är betecknande för läget i Bayern att, medan arbetarrörelsen i resten av riket 1920 lyckades slå tillbaka den militärt inspirerade s.k. Kapp-kuppen, så var dess avläggare i Bayern framgångsrik. I mars 1920 tvingade militären den socialdemokratiska regeringen Hoffmann att avgå och som ministerpresident tillträdde den konservativa monarkisten Gustav Ritter van Kahr, som kom att spela en viktig roll i fortsättningen. Därefter blev Bayern ett centrum för alla de högerradikala sammanslutningar, som hade det mer eller mindre besvärligt i andra delstater, och som hade fördrivits från Berlin till följd av den misslyckade Kapp-kuppen. De frikårer, som tidigare hade bekämpat bolsjeviker och slagits i Polen och Baltikum, sådana som t.ex. Erhardt och Rossbach, erbjöds nu skydd i Bayern, där de kunde arbeta på att omstörta Weimarrepubliken.

Kahr inriktade sig 1920 på att samla alla krafter, som kämpade för ”den tyska nationens pånyttfödelse” och var speciellt fascinerad av tanken på att kunna skapa, vad han kallade, en ”*Ordnungszelle Bayern*”. För att realisera detta mål reorganiserades polisapparaten, som stod under ledning av en välkänd högerextremist och NSDAP-sympatisör, Pöhner, som öppet deklarerade sitt hat mot novemberrevolutionen och republiken. En av hans närmaste män var Wilhelm Frick, ansvarig för underrättssetjänsten och efter 1933 nazistisk inrikesminister. Efter Hitlers kupp klagade Pöhner, att ”vi höll vår skyddande hand över partiet och herr Hitler, emedan vi däri såg kärnan till Tysklands förnyelse.”

För Kahr och München framstod Berlin som förräderiets huvudstad, platsen för borgerlighetens regeringssamverkan med socialdemokratin, samtidigt som man i Bayern ansåg sig ha övervunnit denna fas och därigenom kunde påta sig rollen som bevarare av den tyska nationen och tjäna som samlingspunkt för nationell offervillighet och hängivenhet. Under Kahrs regeringstid upprättades det i Bayern en omfattande paramilitär organisation, *Einwohnerwehr*, vilken som mest omfattade 350.000 beväpnade och med Riksvärnet samarbetande bönder och ”mellanklass”, framför allt förenade av skräck för ett nytt vänsteruppsving i Bayern men även av hat mot Versailles och Berlin.

I september 1921 tvingade riksregeringen Kahr att avgå och Bayern att upplösa *Einwohnerwehr*. Det är ur denna upplösning, som sedan alla de olika nationella förbanden i Bayern härstammar. Kahr blev genom ingripandet från Berlin den bayerska borgerlighetens store martyr och framstod som ett offer för den föraktade riksregeringens antinationella politik. Han utsågs också till Protektor för de fosterländska förbanden.

I Kahrs ställe tillträdde en något moderatere regeringschef, greve Lechterfeld, som visade en positivare hållning till Berlin och bl.a. genomdrev att Hitler i mitten av 1922 fick avtjäna ett månads långt fängelsestraff för mötesstörning. Lechterfeld ansågs dock alltför eftergiven mot Berlin och den 8 november 1922 återställdes ordningen, då den mer höger-inriktade von Knilling bildade en ny delstatsregering.

III

Utifrån sett kunde den bayerska reaktionen framstå som relativt monolitisk och sammansvetsad i sitt motstånd mot arbetarrörelse, demokrati och republik. Men inom dess led förekom det betydande meningsmotsättningar, framför allt mellan den dominerande ”moderat-reaktionära” och legalistiska riktningen och den högerextrema ”revolutionära”. Dessa motsättningar återfanns både på det politiska, militära och paramilitära planet.

Om vi betraktar det paramilitära planet först, så fanns länge de s.k. nationella förbanden sammanslutna i huvudorganisationen *Vereinigte Vaterländische Verbände*, VVV. Inom denna utgjordes den numerärt, ekonomiskt och vapenmässigt helt dominerande kraften av *Bund Bayern und Reich*, som under 1923 skall ha uppgått till omkring 60.000 medlemmar, varav drygt hälften var stridsdugliga. Medlemmarna och framför allt ledningen utgjordes ofta av äldre och mer etablerad medelklass. Man förordade antiparlamentarism, antimarxism,

monarki av ätten Wittelsbach och ett enat Tyskland men med stor autonomi för Bayern. I sin inställning till de högerextrema var man splittrad; en del skulle inte tveka att t.o.m. öppna eld mot högerextrema upprorsmän medan däremot det lägre ledarskiktet och många vanliga medlemmar säkert bestämt skulle avvisa detta. *Bund Bayern und Reich* tog vidare avstånd från tanken på att agera mot polis och riksvärn. Dess målsättning var i stället att stödja den bayerska staten och dess väpnade styrkor. Det är dock viktigt att hålla i minnet, att gränsen till de högerextrema var flytande och så länge organisationen var fristående från direkt statlig kontroll fanns det alltid en möjlighet för påverkan och inflytande från de högerextrema.

Den högerextrema flygeln hade en egen takorganisation, som bildades i januari 1923, *Arbeitsgemeinschaft der Kampfverbände*. Där fanns bl a NSDAP och dess halvmilitära organisation SA, *Bund Oberland och Reichsflagge*. Här hade NSDAP flera fördelar framför de andra grupperna. Det var den radikalaste och bäst organiserade grupperingen och till skillnad från de övriga förbanden hade man Hitler som oöverträffad agitator. Detta betydde mer än att Oberland med sina 2.000 man och *Reichsflagges* ca 3.500 överträffade SA:s styrka, som förmodligen inte överskred 1.000 man.

Hitler hade vidare ett ovärderligt stöd i riksvärnskaptenen och NSDAP-medlemmen Ernst Röhm, vilken spelade en central roll som kontaktman mellan Riksvärnet och förbanden. Röhm var ett slags informell ledare för *Reichsflagge* och det var han som såg till att SA fr.o.m. 1921 fick militär utbildning, så att det över huvud taget kunde uppträda som likvärdigt med de andra förbanden. Fram till maj 1923 hade Röhm vidare kontrollen över alla illegala vapenförråd i Bayern. Till följd av bestämmelserna i Versailles-freden fick Riksvärnet bara inneha en begränsad mängd vapen. För att kringgå dessa bestämmelser hade man bildat ett fälttygmästeri, som stod under Röhm's ledning, och som ansvarade för lagring och vård av såväl Riksvärnets som förbandens illegala vapeninnehav, även om vapnen juridiskt sett var att betrakta som bayerska statens. Till följd av att Röhm gjorde denna inrättning till sitt eget revir och placerade ut vänner från *Reichsflagge* i ledningen, utgjorde vapenfrågan inget större problem för de högerextrema förbanden.

Fram till 1922 hade *Bund Bayern und Reich* för de nationella förbandens del lyckats monopolisera kontakterna med Riksvärnets kommandant i Bayern, general Möhl. Sedan denna avlägsnats av Berlin, förlorade man denna förmån. I Möhls ställe kom general von Lossow, som riksregeringen ansåg vara mer pålitlig. I slutet av november överfördes Röhm till Lossows stab. Samtidigt uppstod det en konflikt mellan ledningen för *Bund Bayern und Reich* och Röhm, avspeglade motsättningen mellan den legalistiska och den revolutionära högerreaktionen. Det var f.ö. i samband därmed som *Reichsflagge* bildades.

Det är alltså viktigt att hålla i minnet, att SA varken var det enda eller ens det största av de fosterländska förband, som fanns i Bayern omkring 1923 och att hela den reaktionära rörelsen var djupt splittrad inbördes. Oenigheten låg i mycket än så länge på ett personligt och ideologiskt plan; Hitler-kuppen skulle föra över den även på ett praktiskt.

Regeringen Knillings inställning till de nationella förbanden var också problematisk. *Bund Bayern und Reich* var naturligt nog den paramilitära organisation, som stod Bayerska folkpartiet BVP närmast. Partiet intog däremot en rätt distanserad och stundtals fiendlig hållning till de högerradikala förbanden och särskilt NSDAP och dess SA. Men även om det och andra borgerliga partier var misstänksamma mot denna högerextrema flygel, kunde de aldrig helt ta avstånd från den — det skulle ha väckt våldsamt indignation inom den borgerliga allmänheten — och de stödde den alltid i kampen mot vänstern. Knilling intog därför utåt en positiv attityd till förbanden och lovordade deras nationella sinnelag. Han såg vidare deras styrkor som en nödvändig förstärkning av statsapparaten och som ett extra skydd mot arbetarrörelsen, men varnade dem för att ställa sig utanför den delstatliga kontrollen. Han var dock fullt medveten om att svårigheten att kontrollera dem utgjorde en fara för regeringen.

”Fienden står till vänster men faran till höger”, skall han ha sagt vid ett tillfälle.

Den bayerske inrikesministern, Schweyer, hade i stort samma inställning till förbanden och de höger-radikala med undantag för NSDAP, som han var direkt fientlig emot. Medan Knilling och justitieminister Gürtner såg NSDAP som en värdefull kraft, om det bara kunde hållas under kontroll, så ville Schweyer helt enkelt utvisa Hitler till Österrike.

Schweyers inställning var betydelsefull, eftersom den bayerska polisen var underställd honom. De var således på hans order, som Pöhner — NSDAP: specielle beskyddare — avsattes från posten som Münchens polispresident. Den bayerska poliskåren var en stor och välorganiserad styrka. Den viktigaste enheten utgjordes av *Landespolizei* (Lapo) eller den gröna polisen som den allmänt kallades. Den stod under överste Seissers ledning och utgjorde en halvmilitär styrka av en divisions storlek. Seisser, som hade varit Münchens stadskommendant efter rådsrepublikens nederlag, innehade en mycket aktad ställning inom bayersk borgerlighet. Som Lapo-kommendant intog han en rätt självständig position även om han formellt var underställd Schweyer. Seissers inställning till förbanden är inte helt klar, men den låg betydligt närmare Knillings än Schweyers. I samband med militär träning kom han ofta i kontakt med dessa och visade dem sin sympati. Mot Hitler ställde han sig dock relativt kylig. Ett belägg för hans kluvna hållning till Hitler finns från början av 1923; han avrådde då den bayerska regeringen från att bruka våld mot Hitler. Han förklarade visserligen, att Lapo skulle lyda regeringens order, men att man inte borde ”missbruka” männens lydnad, ” . . . emedan männen i Hitler-rörelsen bara ser det nationella, inte felen och de oerhörda farorna”. En våldsaktion skulle, menade han, bara stärka partiets ställning i den patriotiska opinionens ögon; i stället borde man söka tukta rörelsen.

Polisledningen i München var splittrad i sin syn på Hitler. Sedan Pöhner avsatts, kom den högre ledningen i stort sett att dela Schweyers kritiska inställning och en del försökte t.o.m. få honom att ingripa resolutare mot Hitler. En minoritet, som stått Pöhner nära och där Frick ingick, stödde dock Hitler. Denna splittrade bild gjorde att NSDAP aldrig kunde agera i fullständig frihet från polisingripanden, vilket också ett flertal sammandrabbningar mellan polis och SA vittnade om. Men det var heller inte med någon verklig entusiasm och större övertygelse, som München-polisen gjorde dessa ingripanden. Detta sparade man till slagen mot vänstern.

Det bayerska riksvärnets förhållande till förbanden påminde delvis om polisens. Som vi tidigare sett, hade von Lossow utnämnts till *Landeskommandant* i Bayern i Möhls ställe, eftersom denna ansågs mindre pålitlig av Berlin. Utnämningen skedde för övrigt mot bayerska protester. Lossow hamnade nu i besvärliga dubbla lojaliteter; som Landeskommandant var han underställd den bayerske regenten, medan han i sin egenskap av militärdistriktsbefälhavare löd under riksregeringen och arméchefen von Seeckt. Kort efter utnämningen insåg riksregeringen, att det var den första positionen som Lossow satte främst och att han var minst lika opålitlig som någonsin Möhl.

Riksvärnets förhållande till de nationella förbanden i Bayern skilde sig på en viktig punkt från den centrala riksvärnsledningens i det övriga riket. I Bayern sökte man integrera själva förbanden med Riksvärnet och inte bara de enskilda medlemmarna (det s.k. ”svarta riksvärnet”). Tanken var att utvidga den 7:e (bayerska) divisionen till två eller tre för att på så sätt gardera sig mot ett arbetaruppror i Bayern, för den händelse huvudstyrkan skulle engageras i ett försvarskrig mot Frankrike. Detta medförde i sin tur ett mycket nära samarbete mellan Riksvärnet i Bayern och förbanden, vilket naturligtvis inte lämnade de reguljära riksvärnsenheter opåverkade. Vi har tidigare också sett, hur väl företrädd den högerextreme falangen var i Bayerns riksvärnsledning i form av Ernst Röhm.

För Riksvärnet och för Lossow själv medförde detta en ständig vacklan mellan önskemålen att kontrollera förbanden och underordna dem Riksvärnets ledning samt den ideologiska sam-

hörighet som existerade. Riksvärnsledningen i Berlin såg med stor misstänksamhet på Lossows nära förbindelser med förbanden och han uppmanades att distansera sig från dem. Lossows personliga vänskap med Hitler är också väl kända, medan förhållandet till NSDAP däremot ibland kunde vara spånt; det är något som framgår av de olika avbrott, som ägde rum i Riksvärnets träning av SA till skillnad från den militära utbildningen av t ex *Bund Bayern und Reich*.

IV

Efter denna exposé över läget i Bayern kan det vara lämpligt att betrakta den rikstyska politiska scenen. Högervidningen i Bayern i november 1922 hade här sin motsvarighet i den socialliberala ministären Wirths fall. I dess ställe tillträdde regeringen Cuno, en s.k. opolitisk fackmannaministär, i realiteten en borgerlig kampregering med stöd av Tyska folkpartiets (DVP) högerflygel. Den ledande tyske storföretagaren Stinnes, själv DVP-riksdagsledamot, kunde placera en styrelsemedlem från det av honom kontrollerade *Rheinische Stahlwerke* som ekonomiminister. Stinnes och hans stora koncern — som framför allt omfattade kol-, järn- och stålverk, rederier och elektroindustri — hade under 1922 alltmer framträtt som den tyska industrins kontrarevolutionära ledargestalt. I hans program ingick det att göra slut på den speciella Weimar-koalitionen mellan socialdemokratin och demokratisk borgerlighet och riva upp de förmåner, som den tyska arbetarklassen tillkämpat sig, framför allt åttatimmarsdagen. I hans ekonomiskt-politiska program ingick tankar på tio timmars arbetsdag, ett femårigt förbud mot strejker och en omorganisering av statliga företag på privatkapitalistisk grundval.

Regeringen Cunos närmaste uppgift gällde dock att reglera förhållandet till Frankrike. Regeringen försökte organisera ett tyskt motstånd mot skadeståndsbestämmelserna i Versailles-freden och få till stånd ett mer realistiskt skadeståndsavtal. Av den anledningen avstod man från att uppfylla tidigare ultimativt fastställda krav. I december 1922 fastslog till följd därav den allierade skadeståndskommissionen, att Tyskland avsiktligt svikit sina betalningsförpliktelser; av den franska regeringen togs detta som intäkt för en — sedan länge planerad — ockupation av Ruhr-området den 11 januari 1923 för att på så sätt kompensera sig för de uteblivna leveranserna.

I det läget proklamerade regeringen Cuno ett passivt motstånd; allt statligt och kommunalt samarbete med ockupationsmakten förbjöds. Riksstämman åtog sig att ekonomiskt svara för försörjningen av dem, som berördes av strejken. Detta medförde naturligtvis en kraftig inflation, men genom en stram valutatilldelningspolitik lyckades regeringen — efter samförstånd med industrin — stabilisera marken vid 20.000 för en dollar. Den 18 april bröt dock Stinnes denna uppgörelse genom stora uppköp av utländsk valuta och det är från och med nu som den verkligt katastrofala tyska inflationen inträder: i november stod dollarn i fyra billio- ner mark.

I första hand drabbades ”medelklassen” och arbetarklassen av inflationen. För den förra förlorade pensioner och besparingar allt värde och för den senare skedde en drastisk sänkning av levnadsstandarden; lönerna låg alltid en vecka, en dag eller en timme efter prisstegringarna. Detta medförde en radikaliserings av dessa båda grupper men med olika inriktning; för ”medelklassen” med dess hat mot bolsjevism och socialdemokrati framstod en auktoritär regim som den enda räddningen. Storindustrins gigantiska inflationsvinster gav också dessa stämningar ett antikapitalistiskt innehåll. Redan mot den bakgrunden är det lätt att förstå de framgångar som exempelvis NSDAP hade i kampen mot ”börskapitalism” och för upprätthållandet av ”medelståndet”.

Vad gäller stämningen inom arbetarklassen tyder mycket på — och det hävdas också av historikern Arthur Rosenberg — att den ekonomiska krisen fick till följd att flertalet tyska arbetare kom att stödja det tyska kommunistpartiet. Aldrig, menar Rosenberg, skall de

revolutionära möjligheterna ha varit så gynnsamma som just under sommaren 1923. För förståelsen av Hitler-kuppen och över huvud taget händelseutvecklingen under 1923 är det viktigt att ha i minnet denna kombination av nationell och ekonomisk kris, som satte sin prägel på Tyskland detta år.

V

Den nationella krisen var en viktig bidragande orsak till den splittring, som ägde rum inom det mot-revolutionära lägret. Under skydd av det passiva motståndet förberedde arméchefen general von Seeckt en hemlig tysk återupprustning — med bl.a. sovjetiskt stöd — med avsikten att mot slutet av 20-talet kunna genomföra ett revanschkrig mot Frankrike. Von Seeckt, som under 1923 spelade en central militär och politisk roll, var inställd på ett försiktigt och utdraget manövrerande, så länge Tyskland var försvagat, och oroade sig för att de högerextremistiska nationalistiska krafterna skulle slå till och utmana Frankrike alltför tidigt.

Mot slutet av 1922 hade aktivisterna inom de väpnade förbanden och frikårerna tröttnat på den legalistiska linjen utan stöd i stället tillkomsten av ett nytt parti, *Deutschvölkische Freiheitspartei*. Detta parti, som således stod frikårerna mycket nära, var NSDAP:s närmaste samarbetspartner på rikstysk nivå. Dess mest framträdande aktivist var den välkände frikårsledaren Rossbach. Han motarbetade von Seeckts försök att integrera och upplösa frikårerna och förbanden inom ramen för det ”svarta riksvärnet”. I stället vände han sig till rikskanslern Cuno och uppmanade honom att förena samtliga förband under Ludendorffs ledning och sedan ställa dem till rikets förfogande. Från Rossbachs sida var detta inget annat än en öppen utmaning mot Riksvärnet och Seeckts reaktion lät inte vänta på sig; i mars 1923 beordrade försvarsministeriet Rossbachs arrestering. Han fick ett kortare fängelsestraff och sökte sedan skydd i Bayern. Men utanför Bayern ledde detta till en brytning mellan Riksvärnet och de nationella förbanden.

Utvecklingen på riksnivå skilde sig således från den bayerska; mellan det bayerska riksvärnet och förbanden rådde ett nära samarbete och även om det fanns motsättningar mellan Bayeriska folkpartiet och förbanden, så tilläts de senare att verka fritt och ohämmat.

Denna bayerska särutveckling var Seeckt både medveten om och oroad av. ”Högerkretsarna har helt enkelt vuxit den bayerska regeringen över huvudet”, antecknade Seeckts adjutant den 26 januari. Seeckt var vidare irriterad över undfallenheten mot Hitler, vars agitation han såg som ett hot mot sitt agerande under Ruhr-ockupationen. Än mer oroades dock Seeckt av risken, att hela det bayerska riksvärnet var otillförlitligt; från en rapportör fick Seeckt veta, att det vore högst tveksamt, om riksvärnet i Bayern i en krissituation skulle lyda order och öppna eld mot de ”nationella”.

Regeringen Cunos passiva motstånd mot Frankrike blev dock resultatlöst och den ekonomiska katastrofen ledde till att den tyska arbetarklassen satte sig till kraftigt motvärn. Under hela våren och sommaren förekom det strejker och sammandrabbningar mellan arbetare och polis. I början av augusti genomförde kommunistpartiet en generalstrejk i Berlin, som hotade att sprida sig till andra delar av Tyskland. Även socialdemokraterna vände sig nu mot regeringen, vars läge blev allt hopplösare och den 12 augusti tvingades den att avgå. I stället bildades den s.k. stora koalitionen under Stresemann från DVP och med socialdemokrater på flera viktiga ministerposter; således blev Hilferding ekonomiminister. Regeringen Stresemann såg som sina viktigaste och mest omedelbara uppgifter att upphöra med det passiva motståndet mot fransmännen och återställa den tyska valutans stabilitet för att på så sätt rädda landet ur det politiska och ekonomiska kaos det hamnat i. Den 26 september meddelades också, att motståndet upphört och de tyska myndigheterna började nu samarbeta med den franska ockupationsmakten.

För Seeckts planer liksom för Stinnes och de grupper, som arbetade för återupprustning och

krig mot Frankrike samt en auktoritär och antiparlamentarisk regim innebar den nya regeringen ett tillfälligt nederlag. Under Cunos regering hade dessa grupper kunnat verka utan nämnvärd parlamentarisk insyn. För att fullfölja sina planer behövde de en annan regering än Stresemann-SPD. Det är i samband med denna regerings tillkomst och uppgivandet av det passiva motståndet som en rad kupplaner och krav på ”starka män” framträder; Hitlers ölhallskupp hör hemma i detta sammanhang.

VI

Den nationella yra, som spred sig i Tyskland efter den franska inmarschen i Ruhr hade inte stärkt NSDAP:s ställning. Hitler vägrade bestämt att ansluta sig till den nationella enhetsfront, som Cuno sökte skapa. Den 25 januari 1923 klargjorde han sin inställning: ”Var och en som önskar att denna eld skall förtära varenda tysk, måste inse att man först och främst måste göra rent hus med den tyska frihetens ärkefiender, det tyska fosterlandets förrädare . . . Ner med novemberförbrytelsens gärningsmän. Mitt i allt detta prat om en 'enad front' och liknande, får vi inte glömma bort att det står två miljoner döda mellan oss och dessa folkets förrädare . . . Vi måste alltid komma ihåg, att vid varje ny utrikespolitisk konflikt, så kommer återigen den tyske Siegfried att knivhuggas i ryggen”.

Hitler höll således fast vid sin övertygelse om att ”novemberförbrytarna” och Weimar-republiken först måste likvideras, innan en framgångsrik nationell kamp mot Frankrike kunde inledas. Det var också av den anledningen som han och hans likasinnade bröt med de nationella förbandens sammanslutning och på Röhm's initiativ i februari 1923 grundade *Arbeitsgemeinschaft der Kampfverbände*, där de mest aktivistiska högerradikala förbanden ingick. Målsättningen för organisationen var, förklarade Röhm på ett möte den 4 februari, att bekämpa marxismen, att upprätta ett starkt militärt försvar och att slå ned parlamentarismen. Man förklarade sig beredd att stödja den bayerska regeringen bara så länge den förblev ”nationell”.

Hitlers extrema position medförde, att han under det första halvåret 1923 hamnade i flera besvärliga situationer, som samtidigt belyser den intressanta mellanställning han intog mellan motstånd och tolerans i Bayern. I den överhettade nationalistiska atmosfär, som rådde i München efter Ruhr-ockupationen, spreds rykten om en förestående NSDAP-kupp. Dessa saknade förmodligen all grund, men regeringen tycks ha tagit dem på allvar och beslöt inskrida mot den förestående NSDAP-partidagen. Den 25 januari, två dagar före mötet, fick Hitler veta, att den bayerska regeringen förbjöd alla parader och utomhusmöten. Alla hans upprörda protester hjälpte föga och han hotades av en allvarlig prestigeförlust. I det läget fick han dock militär hjälp från Röhm, som genom von Lossow fick regeringen att modifiera sitt beslut. Lossow uppmanade sedan Hitler och Röhm att ta kontakt med von Kahr, som för tillfället var provinspresident i Oberbayern, och fick på så sätt även denne att uttala sig för en omprövning av beslutet. Resultatet av alla dessa uppvaktningar blev till slut, att regeringen Knilling gjorde flera eftergifter för Hitler, sedan bl.a. Lossow försäkrat, att Hitler stod som garant för ordningens upprätthållande, och att Riksvärnet skulle ingripa, om dessa löften inte infriades.

Partidagen kom således till stånd och Hitler tvekade inte att självrådigt överskrida kvarstående inskränkningar, utan att militära eller polisiära ingripanden ägde rum. Det är ingen tvekan om att denna händelse fick en viss betydelse för framtiden; den torde ha gett Hitler en överdriven uppfattning om partiets förmåga att utan påföljder utmana Bayerns regering och statsapparat.

Några månader senare blev dock Hitler tagen ur denna villfarelse. På Hitlers initiativ försökte *Arbeitsgemeinschaft* utnyttja första maj till en sammandrabbning med arbetarrörelsen. Första maj var i Bayern inte bara arbetarrörelsens traditionella högtidsdag utan även den bayerska borgerlighetens; det var nämligen den dagen som rådsrepubliken i München slogs ned 1919.

Medvetet beslöt Hitler att förbereda en väpnad sammanstötning med de demonstrerande arbetarna. Regeringen Knilling ingrep dock mot dessa planer och förbjöd helt enkelt den planerade stora marschen och gav bara sitt tillstånd till sju mindre parader för att därigenom undvika sammandrabbningar med kommunister och socialdemokrater. Hitler tog dock ingen hänsyn till detta förbud utan beslöt trots allt att söka genomföra sina planer.

För denna aktion fick de dock inget militärt stöd; Lossow vägrade att dela ut de vapen, som fanns tillgängliga i fältygmästeriet, och polisledningen varnade för att man vid bråk inte skulle tveka att skjuta i båda riktningar, både åt höger och vänster. Genom att utnyttja kontakterna med Röhm och dennes män inom fältygmästeriet lyckades likväl *Arbeitsgemeinschaft* komma över en del vapen och på morgonen den 1 maj samlades så drygt 1.000 beväpnade anhängare — fler skall de inte ha varit — på Oberwiesenfeld, ett exercisfält i utkanten av München, för att förbereda slaget mot vänstern. Dessförinnan hade dock militär och polis intagit sina ställningar i staden och omringade den väpnade förbandsstyrkan på fältet. Under några timmar stod så de båda styrkorna och betraktade varandra.

Till skillnad från Röhm var Hitler inte villig att ta strid och beslöt så småningom, att förbanden skulle lämna ifrån sig sina vapen, varefter de vandrade hem. Mer än så blev det inte av den efterlängtade konfrontationen och den snöpliga upplösningen blev ett svårt nederlag för Hitler och *Arbeitsgemeinschaft*.

Röhms indirekta ansvar för att förbanden kunnat beväpna sig medförde, att Lossow den 4 maj avskedade honom från ledningen av fältygmästeriet och samtidigt avlägsnade flera av hans närmaste män. På så sätt berövades *Arbeitsgemeinschaft* en viktig position. Som en följd av bakslagen lämnade också några av medlemsförbanden den högerextrema samlingsorganisationen. Under sommaren förekom sedan ytterligare sammanstötningar mellan NSDAP och polisen i München, vilket återigen visade att Hitler inte kunde uppträda ohämmat.

Efter bakslaget för Hitler den 1 maj försämrades läget för NSDAP och förhållandena syntes bli lugnare i Bayern. Situationen ändrades dock drastiskt efter regeringen Cunos fall och tillkomsten av ministären Stresemann och med deltagande av socialdemokratin. Redan detta sista medförde naturligtvis en ökad spänning i förhållandet mellan Bayern och riket, ett förhållande som ytterligare försämrades av den hysteriska nationalistiska reaktion, vilken mötte avslutandet av det passiva motståndet. Det var framför allt dessa båda faktorer, som lade grunden till höstens dramatiska händelser.

Att denna utveckling medförde en ökad aktivering av de högerradikala förbanden märktes redan i samband med firandet av "den tyska dagen" den 2 september (årsdagen av slaget vid Sedan i kriget mot Frankrike 1870-71) som dominerades av dessa. Efter bakslaget den första maj hade *Arbeitsgemeinschaft* upplösts, sedan främst Röhm tappat förtroendet för dess slagkraft. De mest extrema grupperna fanns nu samlade i *Deutscher Kampfbund*, och där Hitler fick den politiska ledningen.

Kampfbunds tillkomst markerade NSDAP:s allt starkare ställning och dominerande roll inom den högerradikala falangen. Hitler var helt enkelt den politiske ledaren för den radikalaste samlingsorganisationen av högern i Bayern. Redan nu började man tänka i kupptermer. Som aktionsmål föresatte sig nämligen *Kampfbund* att överta kontrollen — direkt eller indirekt — av bayerska inrikesministeriet och polismyndigheten — "på ett åtminstone skenbart legalt sätt", även om det tänktes ske med hjälp av "illegala påtryckningar". Först därefter menade man, att den nationella revolutionen kunde inledas i Bayern. Som ett led i denna plan krävde man upphävandet av den bayerska parlamentarismen och utnämmandet av en diktator. Som sådan föreslog man den tidigare polispresidenten Pöhner.

Beskedet om att Berlin-regeringen upphört med det passiva motståndet mottogs i Bayern med patriotiskt ursinne och som ännu ett belägg för Berlins landsförrädiska och antinationella politik. Hitler beslöt att utnyttja denna stämning och till den 27 september utlyste han 14

massmöten. Från en mängd håll ryktades det om att dessa möten skulle bli inledningen till ett kupp försök. Den bayerske regeringschefen Knilling stod inför en besvärlig situation: i den upphetsade nationalistiska atmosfären kunde ett ingripande mot Hitler äventyra hans egen ställning och framstå som ett stöd åt Berlin. I det läget valde han att skjuta ifrån sig allt ansvar och den 26 september utsåg den bayerska regeringen von Kahr till *Generalstaatskommissar*, ett slags tillförordnad diktator, för att i stället låta denne ta hand om alla eventuellt impopulära beslut. Bakom utnämningen av Kahr stod också Lossow och Seisser, som båda lovade att lojalt ställa upp i fall av behov. Man kan närmast tala om att Bayern från och med nu styrdes av en trojka bestående av Kahr-Lossow-Seisser.

Valet av Kahr var ett skickligt drag från regeringen. För sina tidigare insatser i kampen mot vänstern åtnjöt han ett brett förtroende inom bayersk borgerlighet och han kunde räkna med stöd från de moderata förbanden, framför allt *Bund Bayern und Reich*. Hans första åtgärd blev att proklamera undantagstillstånd och förbjuda alla offentliga och öppna möten samt kräva speciellt polistillstånd för alla övriga. Beslutet drabbade både den politiska vänstern och högern. Mot vänstern vidtog han dock ännu mer långtgående åtgärder: både socialdemokraterna och kommunisternas paramilitära organisationer förbjöds och deras utrustning konfiskerades. Kommunistpartiets press drogs in och dess ungdomsförbund förklarades upplöst.

Inom *Kampfbund* upplevde man med rätta utnämningen av Kahr som ett slag mot den egna organisationen. Allt sedan Kahr 1921 godkänt upplösningen av *Einwohnerwehr* hade Hitler sett honom som en opålitlig och vacklande värnare av de nationella idéerna. På ett möte mellan alla de nationella förbanden i Bamberg i början av oktober 1923 kom det också till våldsamma meningsmotsättningar mellan *Bund Bayern und Reich* och Hitler. Kahr vore, förklarade Hitler, inte den rätte mannen att leda en nationell revolution; han ”borde ha piskat upp folket, inte bara ha förbjudit vänsterpressen utan förintat den, ha jagat bort Lantdagen, fängslat de valda som ansvariga för olyckan och anträtt marschen mot Berlin”.

Samtidigt är det dock helt klart, att Kahr delade den allmänna uppfattningen inom breda nationella kretsar i Bayern, nämligen att det på längre sikt bara fanns en lösning på Tysklands problem, upprättandet av en nationell högerdiktatur i hela Tyskland och inte bara i Bayern. Kunde inte det övriga Tyskland av egen kraft åstadkomma detta, så var det Bayerns skyldighet att gå i spetsen och eventuellt företa ”marschen mot Berlin”. Däremot var han knappast beredd att ta något riskfyllt initiativ i den riktningen; Kahr var verkligen ingen politisk hasardör och i det avseendet var Hitlers skepsis mot honom befogad.

VII

Kahrs utnämning skärpte omedelbart förhållandet mellan Bayern och riket, samtidigt som den allmänt stärkte högerkrafterna. Samlingsregeringen under Stresemann uppfattade det hela som ett hot mot Weimar-republiken och som ett motdrag tilldelade man försvarsminister Gessler ett slags exekutiv federal myndighet, vilken det i praktiken föll på von Seeckts lott att utöva; Riksvärnet fick härigenom möjlighet att intervensera i varje delstat. Stresemann hade alltid varit omstridd, även i sitt eget parti, och från det hållet riktades allt hårdare kritik mot det omfattande socialdemokratiska deltagandet i regeringen. I synnerhet krävde man Hilferdings avgång och en uppluckring av åttatimmars-arbetsdagen.

Påtryckningarna ledde till att Stresemann den 3 oktober trädde tillbaka för att senare återkomma med en ny ministär, där fortfarande socialdemokrater ingick, trots att deras parti tvingats till långtgående eftergifter: de fick släppa både ekonomiminister-posten och principen om åttatimmarsdagen.

I detta spända läge tillkom en annan faktor, som ytterligare komplicerade bilden. Sedan mitten av augusti hade det tyska kommunistpartiet inlett förberedelser för en väpnad revolution. Det

finns ingen möjlighet att i detta sammanhang granska allvaret bakom och förutsättningarna för en proletär resning. Men med anledning av dessa planer inträdde i mitten av oktober helt plötsligt kommunister i de vänstersocialdemokratiskt styrda regeringarna i Sachsen och Thüringen, vilka båda stater för övrigt gränsar till Bayern. Avsikten var framför allt att på så sätt kunna beväpna arbetarna.

De radikala regeringarna i Sachsen och Thüringen eldade ytterligare på de borgerliga skräckfantasierna i Bayern och från en mängd håll uppmanades Kahr att ta itu med hotet därifrån. Resultatet blev att Kahr förstärkte gränsskyddet mot norr med enheter ur olika nationella förband, som ställdes under polisens, Lapos, kommando. Sammanlagt skall detta gränsskydd ha uppgått till omkring 2.500 man och av flera inblandade sågs det säkert inte bara som riktat mot Sachsen och Thüringen utan även mot Berlin och republiken. De diplomatiska förbindelserna mellan de berörda staterna var avbrutna och det förekom redan skottlossning och andra intermezzon över gränserna.

Konflikten mellan München och Berlin yttrade sig först och främst i förhållandet mellan Lossow och ledningen för Riksvärnet. Den 27 september uppmanades Lossow av försvarsministern att dra in NSDAP-tidningen *Völkischer Beobachter* med anledning av vildsinta utfall mot Stresemann och Seeckt. Lossow vidarebefordrade ordern till Kahr, som dock motsatte sig den. I det läget valde Lossow att följa Kahr, sin lokale överordnade och inte sin riksöverordnade. Vad det rörde sig om var helt enkelt ett öppet myteri mot Riksvärnets högsta ledning av dess befälhavare i Bayern. Av Berlin beordrade arresteringar av frikårsledarna Rossbach och Erhardt nonchalerades också; den senare innehade för övrigt en befälsposition i det bayerska gränsskyddet i norr. Den 20 oktober avsatte ledningen för Riksvärnet Lossow som bayersk kommandant och utsåg en ny general. Som svar på denna åtgärd övertog den bayerska regeringen kontrollen över Riksvärnet i Bayern i sin, som Kahr uttryckte det, egenskap av *"Treuhänderin des deutschen Volkes"*. Lossow uppsade riksvärnsledningen sin trohet och lät det bayerska Riksvärnet svära en speciell trohetsed till Bayern.

Som Rosenberg formulerar det hade Tyskland plötsligt två regeringar, en Stresemann-Seeckt i Berlin och en Kahr-Lossow i München. Läget var så spänt, att man ingalunda kunde utesluta möjligheten av ett inbördeskrig. Den 24 oktober sammankallade Lossow företrädare för Riksvärnet, Lapo och de nationella förbanden — NSDAP var dock inte inbjudet — och presenterade här tre tänkbara handlingsalternativ. Enligt det första skulle man inrikta sig på en marsch mot Berlin för att där utropa en nationell diktatur. Det andra alternativet vore att stanna kvar i Bayern och därifrån fortsätta oppositionspolitiken, medan den tredje möjligheten vore ett lösgörande av Bayern från riket. "För oss i Bayern kommer bara den första möjligheten i betraktande", fastslog Lossow och han klargjorde vidare, att en sådan aktion måste inledas inom två till tre veckor.

Det är svårt att avgöra, hur allvarligt menade dessa planer var. I vilket fall förbättrades förhållandet mellan Berlin och München under de kommande dagarna. Den 29 oktober avsatte Riksvärnet på Stresemanns och Seeckts order arbetarregeringen i Sachsen och en vecka senare drabbades Thüringen av samma öde. I protest mot denna handling lämnade socialdemokraterna regeringen. Därmed var också två viktiga konflikthanledningar mellan den bayerska ledningen och riksregeringen ur världen.

Riksvärnets ingripande i Sachsen och Thüringen hade ytterligare stärkt Seeckts ställning och han gjorde nu upp planer för ett direktorium, som skulle ta över ledningen av Tyskland. I detta skulle bl.a. Stinnes generaldirektör Minoux ingå och Krupp-mannen Wiedfeldt. Liknande planer förelåg också från de nordtyska förbanden och från kretsarna kring *Deutschvölkische Freiheitspartei*. Det fanns dock en viktig skillnad emellan: Seeckt accepterade bara den legala vägen, att direktoriet sanktionerades av presidenten, socialdemokraten Ebert.

Det gick rykten om att Seeckt höll en plats reserverad för Kahr i direktoratet. Kahr tycktes dock än så länge inte vara intresserad av den tanken. Han upprätthöll dock kontakter både med Minoux och de nordtyska förbanden, de senare ovilliga att låsa sig vid Seeckts ”legala” väg. Den 28 oktober diskuterade den bayerska ledartrojan med en utsänd från de nordtyska förbanden. Man enades om att ett direktorium måste förutsätta stöd från Riksvärnet. Man skulle därför inrikta sig på att via Riksvärnet och storindustrin utöva påtryckningar på regeringen för att få till stånd ett direktorium. Dagen innan hade också Kahr öppet krävt, att riksregeringen skulle avgå.

Den 2 september ägde ett möte rum i Berlin mellan Seisser och Seeckt. Seeckt förklarade här, att han hade samma mål som bayrarna, men, underströk han, ”den lagliga vägen måste följas”. I ett brev till Kahr betonade Seeckt samstämmigheten dem emellan i synen på Weimar-republiken; de misshälligheter, som uppkommit, vore av underordnad natur. Seeckt informerade också Kahr om att han av presidenten krävt Stresemanns avgång till förmån för en samling av alla nationella krafter och han bad Kahr att inte försvåra detta arbete genom separata aktioner. Samtidigt med detta fortsatte trojan förhandlingarna i München med de nordtyska förbandens representant. Den 6 november skall man ha enats om att Kahr skulle ingå i ett direktorat, dock under den viktiga förutsättningen att detta inte medförde någon brytning med Riksvärnet.

På kvällen samma dag talade trojan på ett möte med företrädare från de bayerska förbanden - även *Kampfband*, där alltså NSDAP ingick, var representerat. Enligt relativt samstämmiga uppgifter skall Kahr ha meddelat de församlade, att bildandet av en nationell och riksdagen oavhängig regering var nödvändig. Han sade sig föredra, att detta skedde på normal väg, men han skulle inte avvisa en ”onormal” väg. I det senare fallet behövde en sådan regering väpnat stöd, men, skall han ha preciserat, ”först när allt är klart, börjar handlandet. Befallningen därom ger jag”. Han förbjöd också uttryckligen enskilda aktioner från förbanden. Lossow och Seisser understödde Kahr. Den förre skall ha sagt följande: ”Jag är beredd att stödja en högerdiktatur, om affären har utsikt att lyckas. Om vi bara skall drivas in i en putsch, som kommer till ett trist slut om fem eller sex dagar, kommer jag inte att medverka”.

Det står således helt klart, att Kahr, Lossow och Seisser eftersträvade ett direktorium, men eftersom de försåg denna plan med så många villkor, är det lätt att dela historiken Harold Gordons skepsis: det måste anses högst tveksamt, om de verkligen var beredda att ställa sig i spetsen för ett nationellt korståg mot Berlin; de insåg, att de inget förmådde utan Riksvärnet och att de därför måste underordna sig Seeckt. En del oansvariga yttranden från dem får snarast kanske tolkas som en eftergift för de våldsamt överdrivna förhoppningar som Kahrs utnämning skapat hos nationalistisk bayersk opinion om ett snabbt ingripande mot Berlin.

VIII

Under oktober månad hade Hitler vid flera tillfällen haft möjlighet att konferera med Lossow och Seisser och utveckla sin linje. Den 25 lade han fram sitt förslag: han avvisade helt tanken på Kahr som medlem i ett direktorat; i stället föreslog han att ett skulle bildas i München bestående av honom själv, Ludendorff, Lossow och Seisser, vilket sedan skulle påtvingas Berlin. Alldeles i början av november, innan Seisser for till Berlin, samtalade han med Hitler i sin bostad. Sedan han omnämmt sin förestående resa, skall Hitler ha gjort följande deklARATION: ”överste, jag vantar tills ni kommer tillbaka, men handla då och övertala generalstatskommissarien att handla. Det är hög tid. Ekonomiska påfrestningar driver vårt folk så att vi antingen måste handla eller också går våra anhängare över till kommunisterna”.

Hitlers krav och påtryckningar var inte bara uttryck för en orealistisk uppfattning av de reella styrkeförhållandena såväl i Bayern som i riket. Han befann sig i själva verket i en rätt besvärlig situation. I årtal hade han nu agiterat för nödvändigheten av våldsam och

revolutionär handling. Han hade anklagat Kahr och andra borgerliga politiker för passivitet och obeslutsamhet. Nu befann han sig i ett läge, då hela Tysklands sociala struktur var i gungning. Tidigare under året hade han själv sagt, att ”ni måste ta farväl till förhoppningen att ni kan vänta handling från partierna till höger vad gäller det tyska folkets frihet. Den mest grundläggande faktorn saknas: viljan, modet, beslutsamheten”. Han tvingades nu att leva upp till det han predikat, om han inte ville tappa deras stöd.

Den politiska och ekonomiska krisen skapade en radikalism bland Hitlers anhängare, som redan den var viktig för att driva fram kuppen. Brückner, ledaren för Münchens SA-regemente, skall ha framhållit för Hitler: ”Den dag kommer, när jag inte längre kan hålla tillbaka mitt folk. Om ingenting händer nu kommer männen att lämna oss”. Liknande omdömen finns det från flera håll. En av Hitlers allra närmaste män, Scheubner-Richter — som stupade den 9 november — skall ha sagt detsamma: ”Det är svårt att hålla folket tillsammans. Männen är undernärda, dåligt klädda och de får inga pengar för sin verksamhet . . . Man kommer inte att nöja sig längre bara med parader framför en rad generaler och med vackra tal. För att hålla ihop männen måste man äntligen företa någonting. Annars blir dom vänsterradikaler”.

Hitler hade länge umgåtts med egna kupplaner — ”mellan 1919 och 1923 tänkte jag inte på något annat än kupper”, sade han många år senare — men först och främst försökte han driva på den bayerska trojkan och de nationella förbanden att företa marschen mot Berlin. Men som vi har sett var skillnaden stor mellan trojkan och Hitler: den förra var beredd att stödja en högerdiktatur — direktoratet — bara under mycket bestämda, närmast legalistiska och i vilket fall riskfria, förutsättningar, medan Hitler ville bilda ett direktorat i München och sedan påtvinga resten av Tyskland detta.

Trojkans möte med förbanden den 6 november blev avgörande för Hitler. Han blev nu övertygad om att Kahr, Lossow och Seisser aldrig självmant skulle ta det avgörande steget och i Bayern utropa den nationella revolutionen. På morgonen den 7 november — sedan Kahr vägrat ta emot Hitler fattades beslutet om en kupp av en samling ledare inom *Kampfbund*. Den 8/9 november skulle man slå till i delstatens viktigaste städer, ta över kontrollen av kommunikationer, centrala militära och administrativa byggnader samt arresterade ledande företrädare för arbetarrörelsen.

IX

Militärt sett var läget inte särskilt gynnsamt för en kupp; visserligen var *Kampfbunds* mobiliserbara styrkor numerärt överlägsna polisens och Riksvärnets i München: ungefärligen 4.000 man stod mot 2.600. Men de förras utrustning, organisering och stridsduglighet var naturligtvis avsevärt sämre och till skillnad från myndigheterna förfogade man inte över några betydande reserver från övriga Bayern.

Hitler hade dock en fördel i att Kahr, Lossow och Seisser var helt oförberedda. Visserligen hade det i veckor cirkulerat rykten om en förestående högerradikal kupp och så sent som den 7 november hade Lossow uttryckligen beordrat sina officerare att slå ned varje kufförsök, medan han däremot inte företog några konkreta förberedelser därför. Kahr och Seisser tycks båda ha betraktat en Hitler-kupp som osannolik. Själva överraskningsmomentet gav således Hitler en fördel, om än bara kortvarig. Vidare måste han ha fäst stor vikt vid möjligheten att regeringsstyrkorna på lägre nivå skulle vara ovilliga att ingripa mot kuppmännen. Under lång tid hade de i den militära utbildningen stått i nära kontakt med de nationella förbanden och även med *Kampfbund*. De motsättningar, som fanns mellan *Kampfbund* och den högre militära ledningen, hade kanske inte i lika hög grad trängt ned till underbefäl och meniga.

Med endast ett fåtal invigda slog Hitler till på kvällen den 8 november. I Bürgerbräukeller skulle Kahr presentera sitt politiska program med anledning av krisen; mötet hade samlat ett

ovanligt stort antal åhörare och bl.a. återfanns här så gott som hela det ledande bayerska överskiktet inom regering, polis, militär och affärsvärld. Mellan 8 och halv 9 omringades byggnaden av beväpnade NSDAP-trupper och de fåtaliga polisstyrkorna gjorde inget motstånd bl.a. beroende på att Frick uppmanat dem att inte ingripa. Hela den bayerska statsledningen var därigenom plötsligt tillfångatagen.

Sedan Hitler, som väntade inne i lokalen, fått besked om detta, gjorde han sin bekanta och dramatiska entré i församlingen. Medan beväpnade SA-män bevakade utgångarna, trängde sig Hitler med en pistol i handen fram till podiet, där Kahr stod och talade. Ett skott avlossades, förmodligen från Hitlers pistol, varpå det blev tyst i hallen. Därefter meddelade han de församlade: ”Den nationella revolutionen har börjat. Denna sal är besatt av sex-hundra tungt beväpnade män. Ingen får lämna salen. Den bayerska regeringen och riksregeringen har avsatts och en provisorisk nationell regering har bildats. Armé- och polisbarackerna har besatts, trupper och polis marscherar mot staden under hakkorsfanan”.

Därefter fördes Kahr, Lossow och Seisser in i ett angränsande rum och utsattes för starka påtryckningar från Hitler för att förmås sluta upp bakom kuppen. Med en dramatisk gest höll han fram sin pistol och sade: ”Jag har fyra skott i min pistol. Tre för mina medarbetare, om de överger mig. Det sista är för mig själv.” De hotfulla övertalningsförsöken misslyckades dock och stämningen ute i hallen blev alltmer irriterad. Efter ungefär en kvart återvände Hitler ut och avlossade på nytt pistolen för att få tystnad. Därefter gjorde han följande tillkännagivande:

”Det bayerska ministeriet är avsatt. Jag föreslår att en bayersk regering bildas bestående av en regent och en premiärminister, som förses med diktatorisk makt. Jag föreslår herr von Kahr som regent och herr Pöhner som premiärminister. Novemberförbrytarnas regering och rikspresidenten förklaras avsatta. En ny nationell regering kommer att utropas denna dag, här i München. En tysk nationell armé kommer att bildas omedelbart . . . Tills den slutliga räkningen har gjorts upp med novemberförbrytarna, föreslår jag att ledningen över den nationella regeringen övertas av mig. Ludendorff kommer att överta ledningen av den tyska nationella armén. Lossow kommer att bli tysk Reichswehrminister, Seisser rikspolisminister. Den provisoriska tyska nationella regeringen har som uppgift att organisera marschen mot det syndiga Babylon, Berlin, och rädda det tyska folket . . . Morgondagen kommer antingen att se en nationell regering i Tyskland eller oss döda”.

Talet var naturligtvis en ren svindel men samtidigt ett demagogiskt mästerstycke, som helt vände publiken och fick den att lämna ett stormande bifall till Hitlers förslag. Med stödet från åhörarna bakom sig återvände nu Hitler till trojkan för att fortsätta sin påverkan, samtidigt som Pöhner och Ludendorff anlände för att hjälpa till i dessa ansträngningar. Till slut gav de tre vika och tillsammans med Hitler återvände de till hallen, där Kahr under våldsamt bifall lät meddela, att han var beredd att stå till förfogande som regent för monarken. De höll alla korta tal och skakade hand med varandra.

Under Hitler-processen efteråt hävdade männen i trojkan, att de aldrig menat allvar med uppslutningen bakom Hitler, utan att de tvingats därtill för att rädda sina liv. I vilket fall tycks dock Hitler märkligt nog ha litat på deras försäkringar, ty när han omedelbart efter försonings-scenen lämnade Bürgerbräukeller, brydde han sig inte om att hålla trojkan under bevakning. Den utnyttjade snabbt försummelsen till att avlägsna sig och organisera nedslåendet av kuppen. Redan därigenom hade naturligtvis kuppen blivit ett misslyckande, allra helst som fraterniseringen med polis och militär samt ockupationen av viktiga kommunikationer och byggnader med några undantag misslyckades. Rossbach förmådde de rätt nyligen anlända studentofficerarna och kadetterna på infanteriskolan att ansluta sig till kuppmaakarna och Röhms lyckades med en mindre styrka inta, befästa och taggtrådsomgärda Wehrkreis-kommandot. Stosstrupp Hitler (en föregångare till SS) begav sig till den socialdemokratiska tidningen *Münchener Post* och demolerade tryckeriet samt tillfångatog en del socialdemokrater.

Redan före midnatt stod det klart för de ledande kuppmännen, att Kahr, Lossow och Seisser ”svikit” sina löften. Under några timmar lyckades de hemlighålla, att polis och riksvärn inte stödde kuppen och förhindrade på så sätt ett omedelbart sammanbrott och avfall av de deltagare, som fortfarande levde i tron att trojkan stod bakom Hitler. Röhm, som förmodligen tidigare än både Hitler och Ludendorff insåg misslyckandet, gjorde sig beredd att försvara Wehrkreiskommando.

Vid femtiden på morgonen den 9 november återvände Hitler och Ludendorff till Bürgerbräukeller, där kuppmännens huvudstyrka hade övernattat. Under de närmaste timmarna fördes en stundtals upphetsad diskussion bland ledarna, hur man skulle handla i det nya läget. Det är betecknande för kuppens improviserade och illa planerade karaktär, att inga åtgärder uppenbarligen förberetts, för den händelse vågspelet skulle misslyckas.

Tidigt på morgonen gjorde Stosstrupp Hitler ett halvhjärtat och misslyckat försök att inta den centrala polisbyggnaden, men drevs bort av Lapo. Däremot lyckades man ta tillfånga ett antal socialdemokratiska stadsfullmäktigeledamöter, som fördes till Bürgerbräukeller, varigenom man utökade den gisslan, som tagits kvällen innan. Utöver besättandet av en del broar vidtogs inga åtgärder, som nämnvärt förbättrade kuppmännens belägenhet.

Under natten hade Kahr inlett de första motåtgärderna; Frick, Pöhner och andra inblandade, som man fick tag på, arresterades och militär och polis drogs samman mot München. Tanken var att vänta med motangreppet, tills regeringsstyrkorna nått en sådan överlägsenhet, att kuppmännen frivilligt skulle kapitulera; allt för att undvika blodsutgjutelse. Det första konkreta målet var Wehrkreiskommando, där Röhm i spetsen för ett par hundra män var beredd att försvara sig. Men redan efter den första skottlossningen — f.ö. den enda som ägde rum mellan kuppmän och Riksvärnet och vars utlösning var oklar — som krävde två kuppmäns liv och skadade två soldater, insåg Röhm det hopplösa i läget och kapitulerade men först sedan han godkänt Riksvärnets ”kapitulationsvillkor” som innebar att endast Röhm skulle häktas, medan hans män skulle få återvända till sina hem.

I detta läge, då kuppen egentligen var övervunnen, gick den i stället mot sin dramatiska kulmen. I stället för att ge upp beslöt kuppledarna att gå till motoffensiv. Vid Bürgerbräukeller fanns ungefär 2.000 man och man fattade beslutet att låta denna styrka marschera in i Münchens centrum. Det är oklart, vad man avsåg med aktionen; en del yttranden tyder på att man ville undsätta Röhm och alltså riskera en sammandrabbning med riksvärnsenheterna — närvaron av Ludendorff ansågs dock undanröja alla sådana risker: Riksvärnet skulle aldrig våga öppna eld mot denne — andra yttranden tyder på att man såg det hela som en form av demonstration för att vända utvecklingen i kuppvänlig riktning. Det mest sannolika är väl att man var beredd på båda effekterna. I vilket fall som helst var den i tolv kolonner organiserade styrkan med Hitler, Ludendorff och andra ledare i täten beväpnad — och inte bara med lätta handeldvapen utan även med maskingevär. Sedan Hitler i sista stund avvisat ett försök från Göring att ta med gisslan i tåget och skjuta denna, ifall styrkan blev beskjuden, marscherade de 2.000 i väg omkring klockan 12.

Den första konfrontationen med myndigheterna blev framgångsrik; en mindre Lapo-styrka, som bevakade Ludwigsbrücke över floden Isar, övermannades, tillfångatogs och fördes till Bürgerbräukeller. Sedan man passerat bron, fortsatte marschen några hundra meter till, man bröt igenom ytterligare en Lapo-barriär, innan man utanför Feldherrnhalle stötte på den första större Lapostyrkan, som var beordrad och dessutom beredd att stoppa de marscherande. En Lapo-löjtnant von Godin har gett följande ögonblicksbild av den följande händelseutvecklingen:

”Jag störtade med min pluton som befann sig på Theatinerstrasse på andra sidan Feldherrnhalle och förstod, att motattacken från Hitler-trupperna, som var beväpnade med alla slags vapen, lätt hade brutit genom spärren på Residenzstrasse. Jag övergick till motattack mot Hitler-folkets framgångs-

rika genombrott . . . Jag möttes i deras led med fällda bajonetter, osäkrade gevär och riktade pistoler. Några av mina män greps och man höll pistoler mot deras bröst. Mina män arbetade med gevärskolv och sabel. Själv hade jag tagit ett gevär för att försvara mig utan att alltför snabbt behöva övergå till pistol och parerade två bajonetter med det och vräkte omkull männen bakom dem med geväret. En Hitler-man som stått ett halvt steg till vänster om mig avlossade plötsligt sin pistol mot mitt huvud. Skottet gick förbi huvudet och dödade sergeant Hollweg bakom mig. För en bråkdel sekund stod mitt kompani som förlamat. Sedan, innan jag kunde ge order, öppnade mitt folk eld med effekten av en salva. Samtidigt öppnade Hitler-folket eld och under tjugo eller trettio sekunder utvecklades en regelrätt eldstrid.”

Efter skottlossningen greps kuppmännen av panik och skingrades. Fjorton av dem låg kvar döda utanför Feldherrnhalle tillsammans med fyra poliser. Ludendorff greps på platsen; Hitler lyckades fly men arresterades några dagar senare.

Hela kuppen hade byggts på förutsättningen, att Kahr-Lossow-Seisser kunde förmås eller tvingas att ansluta sig och att Riksvärnet och Lapo skulle vägra ingripa. Händelserna vid Feldherrnhalle visade, hur orealistiska dessa kalkyler varit. Under sin marsch fram till sammandrabbningen hade visserligen Hitler och hans män fått motta flera uttryck för uppskattning och entusiasm från Münchens borgerlighet, men aktionen hade ändå blivit ett fiasko och en katastrof.

Den omedelbare förloraren var dock ändå inte Hitler utan snarare von Seeckt och de kretsar, som arbetade för ett tyskt direktorium. Som historikern Hallgarten framhåller omöjliggjordes nu alla sådana planer till följd av inbördeskriget inom det motrevolutionära lägret. ”Slagna med honom /von Seeckt/ är hans vänner från den tunga industrin, som i stället för en upprustningskonjunktur och arbetarfientlig diktatur under Seeckt, nu ser sig värnlösa lösa inför den länge fruktade deflationskrisen, ur vilken först Gustav Stresemanns fredspolitik och de inströmmande inströmmade USA-pengarna visar dem en utväg”.

Det är möjligt, att Hallgarten överdriver den rikspolitiska betydelsen av Hitlers kupp, men det är onekligen ett bestickande perspektiv han anlägger: genom sin aktion försvagade och splittrade Hitler de motrevolutionära krafterna och nådde ett resultat helt motsatt det avsedda, nämligen ett stöd till och en förstärkning av ”novemberförbrytarnas” position.

För sin egen del lyckades Hitler vända nederlaget till närmast en personlig framgång, vilket sammanhänger med ett skickligt sätt att utnyttja den kommande rättegången, som inleddes den 26 februari 1924. Tio av ledarna var åtalade, förutom Hitler, även Ludendorff, Pöhner, Frick, Röhm samt fem militära ledare för *Kampfbund*. Med Gärtner som bayersk justitieminister och med München som rättegångsplats hade Hitler inte mycket att frukta och han utnyttjade de gynnsamma omständigheterna maximalt. Hans försvar var påtagligt offensivt utformat. För det första påtog han sig själv hela ansvaret för det inträffade, för det andra förnekade han, ' att han gjort sig skyldig till någon brottslig handling, bland annat — med en rätt märklig argumentering — på grund av att trojkan också haft liknande planer. ”Jag ensam bär ansvaret, men jag är ingen brottsling av det skälet. Om jag i dag står här som en revolutionär, så är det som en revolutionär mot revolutionen. Det finns inget sådant som högförräderi mot förrädarna från 1918. Det är omöjligt för mig att ha begått högförräderi, ty förräderiet skulle inte bestå av händelserna den 8 november utan av alla våra handlingar och sinnesstämningar under de föregående månaderna — och då undrar jag varför inte de som gjorde exakt detsamma sitter här med mig. Om vi begick högförräderi, då gjorde otaliga andra samma sak. Jag bestrider all skuld, så länge som vårt lilla sällskap inte utökas med de herrar, som hjälpte till även med de minsta detaljerna i förberedelserna av affären . . . Jag känner mig som den bästa av tyskar, som ville det bästa för det tyska folket”.

Hitlers taktik var väl vald, eftersom den tvingade trojkans medlemmar, som var åklagarsidans vittnen, på defensiven. Eftersom det fanns så mycket dunkelt och tvetydigt i deras förhållanden veckorna före Hitlers kupp, förhållanden som under andra omständigheter väl

skulle ha motiverat ett åtal mot dem, var det svårt för dem att bemöta följande typ av anklagelse från Hitler: ”En sak var klar, Lossow, Kahr och Seisser hade samma mål som vi hade — att bli kvitt riksregeringen . . . Om vårt företag verkligen var högförräderi, så måste under hela den här perioden Lossow, Kahr och Seisser ha begått högförräderi tillsammans med oss, för under alla dessa veckor talade vi inte om någonting annat än det som vi nu står åtalade för”.

Detta var visserligen att förbise de motsättningar som funnits bland motrevolutionärerna, men det var naturligtvis svårt för trojkan att göra de exakta korrigeringsarna. Detta tvingade dem att i stor utsträckning lämna scenen fri för Hitler, vilket utnyttjades av denne till att etablera sig som en politisk gestalt av rikstysk och även europeisk ryktbarhet. I tjugofyra dagar varade rättegången, noga bevakad av tysk och utländsk press, vilket gav Hitler möjligheten att rikta sig till ett auditorium betydligt större än vad som brukade rymmas i Münchens ölhallar. Mot bakgrund av kuppens avsikter och effekter blev de utdelade straffen helt obetydliga. Röhm fick ett och ett halvt år, Hitler minimistraffet fem år vilket domstolspresidenten inför lekmanadomarnas upprörda protester lovade en kraftig förkortning av — medan Ludendorff helt gick fri. Nio månader senare var Hitler frisläppt.

På kort sikt medförde också Hitlers utnyttjande av domstolen ett kraftigt uppsving för den högnationalistiska rörelsen. Den utgjorde den näst största sammanslutningen i det bayerska parlament, som valdes våren 1924. I riksdagsvalet fick samlingslistan Nationalsozialistische Deutsche Freiheitsbewegung nära två miljoner röster och bl.a. valdes Röhm, Ludendorff och Frick in i riksdagen. Men det var bara en tillfällig framgång; vid ett nytt val senare på året halverades valmanskåren. När Hitler lämnade fängelset, var den högerradikala rörelsen reducerad till obetydlighet.

Kuppförsöket den 8/9 november markerade en vändpunkt i NSDAP:s utveckling och i Hitlers politiska taktik, av stor, kanske avgörande, betydelse för partiets kommande framgångar. Allt tal om det revolutionära” maktövertagandet försvann successivt och i stället betonade Hitler vikten av den legala vägen som den enda framkomliga till makten. De fjorton döda vid Feldherrnhalle blev till martyrer och pseudorevolutionär symbolik och alibi för en politik, som från Hitlers sida alltmer inriktades på att uppnå samverkan med etablerade borgerliga kretsar. På tioårsdagen av kuppen underströk han, att ”denna kväll och denna dag/dvs. 8 och 9 november/ gjorde det möjligt för oss att efteråt utkämpa en strid i tio år med legala medel; ty, missta er inte på det, om vi inte hade handlat då, skulle jag aldrig ha kunnat grunda en revolutionär rörelse och ändå hela tiden upprätthålla legaliteten. Man kunde med all rätt ha sagt mig: Ni talar som alla andra och ni kommer att handla precis lika litet som alla andra”.

I denna konception ingick också en ny uppfattning om SA:s roll. Aldrig mer fick partiet utsätta sig för risken att komma i konflikt med Riksvärnet.

Därför måste SA på ett helt annat sätt än tidigare underordnas partiet och undandras frikårsselementens kontroll och utformas på ett sätt, som inte skulle utmana eller konkurrera med Riksvärnet. Men därmed lades också grunden till nya konflikter och motsättningar.

”Röhm-kuppen” 1934

Ett och ett halvt år efter det att Hitler tillträtt som rikskansler, den 30 juni 1934, riktades under hans personliga medverkan ett förintande slag mot partiets paramilitära organisation, SA. Antalet avrättade är okänt; enligt en intern förteckning skall det ha uppgått till 83, medan historiker vanligtvis uppskattar det till mellan 150-200. Bland de avrättade fanns 47 ledande SA-män, däribland organisationens stabschef, f.d. kaptenen Ernst Röhm, och några av hans allra närmaste män. Efter denna utrensning förlorade det tidigare så överväldigande SA all betydelse.

Varför företogs denna aktion och vilken var den sociala bakgrunden därtill? Vilka politiska ambitioner hade SA och den småborgerlighet, som var förbunden med organisationen? Utifrån den omfattande litteratur som finns kring Hitlers första tid vid makten skall jag söka besvara några av dessa och andra frågor, som kan ge bakgrunden och förutsättningarna för den blodiga utrensningen sommaren 1934.

I

Det finns en omfattande teoretisk litteratur kring ad som brukar kallas "fascismförståelsen". Det är diskussion, som varit särskilt livlig inom marxistiskt influerad forskning. På ett eller annat sätt hämtar den ofta sitt ursprung från de försök, som den ed fascismen samtida arbetarrörelsen gjorde att förklara det fascistiska fenomenet. De olika problem som diskuteras i detta sammanhang kan enklast föras samman i tre huvudfrågeställningar:

- (a) Vilken klass eller klassallians bygger fascismen på?
- (b) I vilken historisk konjunktur sker dess genombrott?
- (c) Vilken är den fascistiska statens särart?

På den första frågan gav den kommunistiska internationalen ett klassiskt svar, som framför allt identifierade fascismen med storkapitalet. Fascismen var, förklarade man, ett uttryck för "finanskapitalets mest reaktionära, mest chauvinistiska, mest imperialistiska element". Man kan inte på samma sätt tala om en enhetlig socialdemokratisk uppfattning; man torde dock kunna säga att man från det hållet ofta framhöll fascismen som uttryck för ett speciellt slags "mellanklass", en revolterande småborgerlighet.

Båda dessa synsätt innehåller viktiga delinsikter. Allt sedan Hitler i oktober 1931 ingick den s.k. Harzburgöverenskommelsen med företrädare för storindustrin och dess politiska organisationer, kan NSDAP:s nära koppling till dessa intressen inte ifrågasättas. Å andra sidan var det uppenbart, att NSDAP som massrörelse hade en annan social bas.

En medlemsundersökning som företogs 1930 ger klart besked på den punkten. 34% av partiets medlemmar tillhör kategorin offentliga och privata tjänstemän (8 + 26). Lika många, alltså 34%, tillhörde småborgerligheten, småindustrin, bönder, hantverkare, affärsinnehavare och fria yrken.

Småborgerligheten och mellanskikten är alltså de grupper, som helt dominerade partiet. Till skillnad från kommunistisk och socialdemokratisk syn, skulle det vara riktigare att betrakta NSDAP som en klassallians mellan storkapital och dessa båda grupper. När man diskuterar frågorna under (b) och (c) är det viktigt att se dem mot bakgrunden av denna klassallians.

Från den tyska arbetarrörelsens sida, och speciellt från kommunistpartiets sida, var det vanligt att se fascismen främst som en borgerlig försvarsreaktion mot just arbetarklassen och en befarad offensiv från denna. En annan tolkning formulerad av August Thalheimer, som 1928 uteslöts ur kommunistpartiet såg fascismen som följderna av ett jämviktsläge mellan arbetarklass och borgerlighet i en krissituation, där ingen kunde ta makten. I det läget tvingades borgerligheten att avstå sin politiska makt åt en "bonapartistisk" diktator för att kunna behålla sin sociala makt.

Dessa uppfattningar har på ett radikalt sätt ifrågasatts av den grekiske sociologen Nicos Poulantzas. Arbetarklassen befann sig inte alls i en offensiv situation, hävdar han, tvärtom var den långt före Hitlers makttillträde 1933 tillbakapressad. I stället stod man inför en markant offensiv från storkapitalets sida; centralt i det sammanhanget var uppkomsten av skarpa motsättningar, accentuerade av världskrisen, mellan olika borgerliga fraktioner, storkapital, mellankapital och småborgerlighet. Det här som fascismens historiska betydelse framträder, nämligen dess förmåga "att förverkliga en allians mellan storkapital och småbourgeoisie just i

en konjunktur där motsättningarna mellan dem genomgår en skärpt fas”.

I kampen mot demokratin och arbetarklassen hade denna allians naturliga gemensamma intressen. Men sedan arbetarrörelsens organisationer och demokratin slagits ned upphörde denna förenande grundval och den ursprungliga klassalliansen sönderföll till följd av motsättningarna mellan storkapitalet å ena sidan och småborgerlighet och mellanskikt å den andra. Det är mot den bakgrunden som en rad viktiga tilldragelser under nazismens första tid vid makten bör ses. Det är också tesen i denna uppsats att Hitlers uppgörelse med Röhm och SA markerar — både direkt och förmedlat — slutfasen i alliansens sönderfall.

En samtida iakttagare, Stephen H. Roberts, lämnade en förklaring till aktionen mot SA, som kan tjäna som utgångspunkt för denna uppsats:

”Att påstå att den 30 juni enbart var en personlig hämndeakt . . . är att förbise dess grundbetydelse i den nazistiska utvecklingen. Hitler ställdes verkligen inför en 'andra revolution'. Han hade att välja mellan två maktgrupper: den som småborgarna i bruna armén representerade, och den, som förde honom bort från de socialistiska delarna av hans första program i riktning mot militarism. Röhm ställde problemet för honom och tvingade fram en lösning på ett tidigt stadium. Hitler beslutade sig efter någon tvekan. Lärdomarna av aderton månaders maktutövning pekade alla i en riktning. Hitler önskade lossa de ohanterliga brunskjortornas grepp och befria sig från den mara, som den lägre medelklassen, vilket i det förgångna varit hans förnämsta stöd, utgjorde. I valet mellan socialism och nationalism valde han nationalism, och den bruna armén ställdes mot väggen. Dess ledare infångades och skötos utan motstånd, och brunskjortorna försvunno från den tyska scenen, som politisk maktfaktor. En 'andra revolution' kom verkligen till stånd, men inte den som Röhm och den stora massan brunskjortor drömt om. Tysklands — och till äventyrs Europas — öde beseglades den dagen.”

II

Redan i de 25 punkterna, NSDAP:s program från 1920, framträdde partiet som ett anti-Versailles-parti med politiska och ekonomiska krav, som företrädde småborgerlighetens intressen. I punkt 10 krävdes således, att staten skulle överta alla truster; punkt 11 fordrade ”avskaffande av all arbetsfri inkomst, krossande av ränteslaveriet.” I punkt 16 framkom partiets klassinriktning tydligast: ”Vi kräver skapandet av ett sunt mellanstånd och dess vidmakthållande, omedelbar kommunalisering av storvaruhusen och deras uthyrning till billiga priser åt småföretagare, skarpaste hänsynstagande till alla småföretagare vid leveranser till staten, delstaterna eller kommunerna.”

Gottfried Feder, som bar huvudansvaret för detta program, skrev i en kommentar därtill: ”Gemensamhetsnytta före egennyttan, det är innebörden i detta program och ränteslaveriets brytande är kärnpunkten för nationalsocialismen . . . Dagens o-stat med dess undertryckande av de arbetande klasserna, skyddet för bank- och börshajarnas rovegendom är tummelplatsen för det mest hänsynslösa privata berikande, för det mest gemena politiska jobbar- och streberdöme.”

Trots partinamnets beståndsdelar av ”arbetare” och ”socialism” var det ett program, som tog upp typiska småborgerliga intressefrågor och med udden riktad mot storkapital och storfinans.

Under partiets första år kom dock som vi sett sådana ekonomiska och sociala krav att spela en underordnad roll i den utåtriktade agitationen, som stället dominerades av nationalistiska och revanschistiska krav. Sedan denna period upphört 1923/24 blev det nödvändigt, att i den stabiliserade konjunkturen efter 1925 utforma en mer sammanhängande linje i ekonomiska och sociala frågor, att mer precist söka bestämma innebörden i nationalsocialismen och att markera på vilket sätt partiet skilde sig från de andra nationella partierna och från de socialistiska arbetarpartierna. Detta var en uppgift som partiets s.k. vänsterflygel, den nordtyska grenen, ledd av bröderna Gregor och Otto Strasser, åtog sig. Inom partiet utgjorde denna flygel en minoritet, den var själv splittrad och den lyckades aldrig genomdriva sin linje i

partiet. Även om den riktningen således inte var representativ för partiledningen, var den minst av allt betydelselös. Gregor Strasser var fram till sitt utträde ur partiet mot slutet av 1932 den vid sidan av Hitler kanske mest inflytelserike bl.a. i sin egenskap av riksorganisationsledare. Hans programmatiska arbeten är vidare det enda egentliga försöket till sammanhängande artikulering av den småborgerliga "socialismen" och som sådana viktiga för att förstå dess anhängares förhoppningar.

Inledningsvis bör det framhållas, att varje försök att utforma ett sådant småborgerligt intresseprogram, som skall ligga till grund för utformningen och förändringen av ett avancerat kapitalistiskt samhälle, med nödvändighet måste få många irrationella inslag. Eftersom småborgerligheten är en klass i avtagande betydelse och som står för ett produktionssätt, som passerats och pressats tillbaka av det monopolkapitalistiska, kommer småborgerligheten alltid att behöva kämpa för status quo eller för att återskapa det förflutna. I sin mellanställning mellan arbetarklass och storkapital är den alltför svag som social kraft och har därför lätt att i den starke mannen och starka staten se sin räddare. Rationella och logiska argument tenderar att ersättas av irrationell mysticism. Gregor Strassers arbeten är långt ifrån fria därifrån, men det finns andra inslag i dem som gör dem betydligt intressantare.

Strasser hade inte bara att ta hänsyn till småborgerlighet utan även till de betydelsefulla mellanskikten i Nordtyskland, framför allt offentligt och privat anställda tjänstemän. Som avlönade stod dessa arbetarklassen närmare och hade med den många gemensamma ekonomiska och sociala krav. Strasser och hans anhängare markerade sig speciellt i tre frågor: a) man underströk kraftigare än i de 25 punkterna rörelsens "antikapitalistiska" och "socialistiska" innehåll och avvisade ett närmande till de traditionella borgerliga partierna. b) Utrikespolitiskt intog man en vänskaplig hållning till Sovjetunionen och vände sig mot både tysk och västmaktsimperialism. c) Slutligen förordade man en utomparlamentarisk och "revolutionär" väg till makten och avvisade Hitlers uppslutning bakom den legala och parlamentariska.

I Strassers tidskrift kunde det 1927 t.ex. stå att läsa: "Vi är socialister, vi är fiender, dödsfiender till dagens kapitalistiska ekonomiska system med dess utsugning av de ekonomiskt svaga, med dess löneorättvisor . . . vi är beslutna att under alla förhållanden förinta detta system".

Strasser-flygeln verkade i starkt proletärt präglade områden och kritiserade den sydtyska partiledningen för att i alltför hög grad inrikta sig på att vinna anhängare från de olika försvarsförbanden och borgerliga partierna på bekostnad av arbetarklassen. Reinhold Muchow, som vi återkommer till längre fram, skrev mot slutet av 1928, att "faran är mycket stor, att vi genom denna opportunistisk halkar ner på nivån av ett enbart antisemitiskt och småborgerligt parti".

Den antikapitalistiska kampen fick dock olika innebörd för småföretagarna och för mellanskikten. För de förra var det en kamp mot storkapital, karteller, koncerner, storvaruhus och kooperativ; i kampen mot dessa var man angelägen att få arbetarklassens stöd. Men i övrigt företrädde man typiska arbetsgivarståndpunkter; framför allt eftersträvade man naturligtvis ett samhälle, där hantverkare, småföretagare och småhandlare tryggt kunde bedriva sin verksamhet med en närmast förkapitalistisk struktur återupprättad. Som ett typiskt reaktionär-utopiskt inslag kan man i det sammanhanget se Strassers förslag om att återinföra naturaersättning som lön åt arbetarna. Men medan partiledningen i München redan börjat tunna ut den ursprungliga antikapitalismen genom att allt mer skilja mellan ett tärande judiskt finanskapital och ett skapande tyskt dvs. alltmer låta antisemitism och antikapitalism sammanfalla, gjorde inte Strassergruppen denna "rasmässiga" differentiering vid sitt fördömande av storkapitalet — utan att man för den sakens skull någonsin övergav antisemitismen.

I sitt försvar för tjänstemännens intressen tenderade dock Strasser att inta en ren

löntagarposition, i synnerhet vad gällde socialpolitiska reformer; här kunde man också gå emot de småborgerliga skiktens intressen. Speciellt utmärkande för Strasser-flygeln var den alltigenom positiva hållning den intog till den fackliga kampen; man var således pådrivande vid tillkomsten av NSBO (*Nationalsozialistische Betriebszellenorganisation*) den nazistiska fackliga organisationen.

Det var också inställningen till aktuella fackliga frågor, som ledde fram till den avgörande konflikten med partiledningen i samband med den sociala nedrustning, som 1930 följde i den ekonomiska krisens spår. ”Vänstern” fördömde regeringen Brüning’s ”socialreaktionära offensiv” och gick så långt som att förordade generalstrejk för att bekämpa regeringspolitiken. Kampen mot krispolitiken gick långt utöver den som partiledningen förde och som mest tillvaratog småborgerlighetens intressen. ”Vänstern” kom att utforma en politik, som sökte ta tillvara även mellanskiktens och lönarbetarnas intressen och kom att i långa stycken ställa sig på samma linje som den fackliga arbetarrörelsen. Men tog ställning för strejken som ekonomiskt försvarsvapen och gav även konkreta strejker sitt stöd.

För Hitlers ansträngningar att samverka med storkapitalet och dess politiska företrädare var hela denna agitation besvärande. Den avgörande motsättningen mellan partiledning och ”vänster” kom att utspelas kring en stor metallstrejk i Sachsen under maj 1930, som stöddes av ”vänstern”. Hitlers industriella samarbetspartners ställde honom dock inför ett ultimatum att upphöra med detta stöd. Detta ledde till en brytning mellan Hitler och några av ”vänsterns” främsta företrädare, bl.a. Otto Strasser, som lämnade de partiet. Gregor Strasser och Muchow m.fl. ”vänstermän” förblev dock partiet och Hitler trogna. Den västtyske historikern Kant har gjort en koncis sammanfattning av ”vänsterns” roll inom NSDAP:

”Vänstern företrädde en småborgerlig socialism, som motsvarade den sociala härkomsten hos de flesta små och mellersta partifunktionärerna och SA-ledarna. Arbetarklassen tilldelades i denna konception rollen som den drivande kraften vid den begränsade samhällsomdaning, som skulle ske på storborgerlighetens bekostnad, och som skulle stabilisera medelståndet och ge arbetarklassen en viss andel av ägande, vinst och ledning av de större företagen. I konkreta konflikter mellan arbete och kapital stod man därför på arbetets sida . . . Vid denna period hade dock partiledningen redan inlett förbindelser med den sociala överklassen för att med dess hjälp erövra makten; den var därför beredd att offra sina småborgerliga anhängares sociala intressen. För att behålla dem måste dock den sociala fraseologin i begränsad omfattning bibehållas.”

Strasser försökte, kan man säga, utforma ett program, som skulle förena småborgerlighet och mellanskikt mot monopolkapitalet och med vissa eftergifter för arbetarklassen. Småborgerlighetens krav var dock de som vägde tyngst i denna kombination; det märks inte minst av den framtida statsform Gregor Strasser tänkte sig, den auktoritära ståndsstaten med en institutionaliserad övervikt för småborgerlighet. En auktoritär och odemokratisk stat var det nödvändiga skyddet för en i antal och betydelse avtagande klass som hotades att överflyglas av arbetarklass och storindustri.

NSDAP:s ”vänster” förblev således en minoritet i partiet men det är viktigt att ha den i åtanke för att förstå den kommande utvecklingen. Den uttryckte de mest konsekventa försöken att tillgodose småborgerlighetens, ”medelståndets”, intressen utan kompromisser med monopolkapitalet. Det var med hjälp av liknande krav — om än ofta mer urvattnade och mindre entydiga — som NSDAP fick den sociala sammansättning, som tidigare redovisats. De aspirationer, som partiets ”vänster” gav uttryck för fanns i mer eller mindre utsträckning hos ett stort antal av partiets medlemmar och väljare.

III

Innan vi går vidare och ser hur ”medelståndet” sökte realisera sina intressen efter maktövertagandet 1933, skall vi här kortfattat skissera den sociala och politiska bakgrunden till NSDAP:s uppsving och maktövertagande.

I den klassanalys av det tyska samhället, som Theodor Geiger publicerade i början av 30-talet, kom han fram till att den tyska befolkningen efter rent ekonomiska och inkomstmässiga kriterier kunde uppdelas i tre kategorier: en kapitalistklass omfattande 1%, en medelklass på 24% och en arbetarklass på 75%. Han tyckte sig således finna att 75% av den tyska befolkningen levde i ekonomiskt beroende och under någorlunda likartade ekonomiska villkor.

I denna grupp inkluderade dock Geiger småföretagare och tjänstemän, vilka ingalunda uppfattade sig som stående nära arbetarklassen. När därför Geiger utnyttjade både ekonomiska och ideologiska kriterier fick han ett annat resultat: arbetarklassen omfattade 51%, medan ”medelklassen” steg till 48%. Denna medelklass indelade sedan Geiger i tre underavdelningar: a) gammal medelklass (hantverkare, handlanden och flertalet bönder) 18%, b) ny medelklass (tjänstemän) 18% samt c) kvasiproletärer (små oberoende företagare) 13%.

Dessa underavdelningar uppvisade ofta helt skilda levnadsvillkor, från ett stabilt ägande till ett beroende lönarbetarförhållande, men det som förenade dem var en speciell ideologi, som framhöll självständigheten, ägandet, distansen till arbetarklassen och det speciella förhållandet till arbetsgivaren. Man skulle kunna kalla allt detta en typiskt småborgerlig ideologi, som tjänade till att förena dessa grupper. Däremot kunde det mycket väl råda betydande ekonomiska motsättningar mellan dem utifrån deras positioner som producent-konsument: bönder-butiksägare-tjänstemän.

Arthur Schweitzer har med rätta framhållit, att det tyska politiska livet fram till 30-talets början utmärktes av den partipolitiska uppsplittringen av dessa grupper. Storgodsägarna och delar av storfinanserna hade sitt speciella parti i Tysknationella folkpartiet (DNVP) och arbetarklassen organiserades av SPD och KPD. Däremot fanns det inget politiskt parti, som förmådde samla ”medelklassen”. Det största partiet var *Zentrum*, där katolicismen fungerade som förbindelselänk. Vid sidan av *Zentrum* framstod de många småborgerliga partierna allt mer som specifika intressepartier för enskilda och begränsade småborgerliga intressen.

Krisen 1929 och framöver fick speciellt kännbara effekter för dessa båda grupper. Allmänt försämrades kreditläget kraftigt och det tillgängliga kapitalet gick främst till storindustrin. Prisfallet på jordbruksprodukter framtvängde på flera ställen tvångsförsäljning av bondeegendom; i Schleswig-Holstein drevs bönderna till olagliga massaktioner och gav NSDAP dess första viktiga lokala genombrott. Handlare och småföretagare hotades av omfattande konkurser till följd av fallande efterfrågan och kreditstopp. Deras marginaler hade under hela 1900-talet varit små och reducerades nu ytterligare.

Ideologiskt yttrade sig krisen i tilltagande antikapitalistiska stämningar inom ”medelståndet”. Hantverkare och handlare vände sig mot att industriell massstillverkning med hjälp av utbildade arbetare trängde in på tidigare skyddade områden samt att kooperativ och varuhus med sina lägre priser konkurrerade ut småhandeln. För tjänstemännen som i mycket saknade arbetarklassens fackliga och ekonomiska organisationer och den trygghet de kunde ge, blev arbetslösheten särskilt kännbar; inte minst på grund av att man inom detta skikt sedan länge vant sig vid en skyddad anställning till följd av det speciella förhållandet mellan företagare och arbetare.

I de ekonomiska krav, som NSDAP formulerade under krisen, fanns flera av antikapitalistisk art, som direkt uttryckte den hotade småborgerlighetens önskemål. Partiet motsatte sig således tvångsförsäljning till banker av skuldsatta jordegendomar och krävde i stället ett besittningsskydd. Det angrep varuhus och kooperativ och krävde en lagstiftning, som gynnade småhandeln på de förras bekostnad. Partiprogrammets gamla utfall mot bankräntor och ränteslaveri återkom och man vände sig mot finanskapitalet, även om här antisemitismen och den hävdade motsättningen mellan tyskt och judiskt kapital beslöjade den verkliga motsättningen mellan småborgerlighet och storkapital.

Som Schweitzer har understrukit fick krisen på det politiska planet en helt avgörande effekt

för medelståndet”. Dess tidigare politiska uppsplittring började nu alltmer upphävas. I stället upplevde det en bestämd intressegemenskap, som bestämdes av den gemensamma och tilltagande fiendligheten gentemot arbetarrörelsen och storkapitalet. Härigenom uppstod det också möjligheter till ett politiskt förenhetligande av dessa grupper. NSDAP:s valframgångar 1930-33 kan till övervägande del förklaras mot denna bakgrund.

Arbetarpartierna samlade under åren 1928-32 mellan 36-40% av väljarna. Från denna klassbas fick NSDAP inget avgörande stöd. Däremot blev DNVP stundtals halverat och med undantag av *Zentrum*, som höll sina ställningar, blev alla ”medelstånds-partier” i det närmaste pulveriserade. 1928 samlade de borgerliga partierna förutom *Zentrum* 41,7% av väljarna och NSDAP 2,6%. 1932 var siffrorna 11,1% respektive 37,3%. NSDAP:s historiska betydelse på detta plan kan således sägas ligga i att det lyckades samla det av krisen förenhetligade ”medelståndet” inom ramen för något som en del författare brukar benämna ”medelklass-socialism” och framträda som en politisk kraft som förmådde övertyga om att partiet verkligen företrädde dessa intressen.

Det säregna med NSDAP är, att samtidigt som partiet uppnådde denna massiva anslutning från småborgerlighet och mellanskikt, så slöt partiets ledning med Hitler och Göring i spetsen upp bakom en samverkan med den tyska storfinansen. Redan 1929 hade Hitler börjat samarbeta med DNVP. Uteslutningen av partiets ”vänster” 1930 hade i mycket skett för att blidka just storfinansen. I oktober 1931 samlades i Bad Harzburg bl.a. DNVP:s ledare Hugenberg, Hitler, före riksbankschefen Hjalmar Schacht, Seldte, ledaren för de tysk-nationellas kamporganisation Stahlhelm. Tillsammans med företrädare för det tyska storkapitalet bildade man här en nationell front, Harzburg-fronten. På hösten samma år bildades också den s.k. Kepplercirkeln, där ledande tyska företagare ingick, och fungerade som ett rådgivande organ åt partiledningen. Det var denna cirkel, vars nära kontakter med Himmler och SS redan här bör påpekas, som kom att spela en viktig roll för att bereda marken för Hitlers regeringstillträde. Den 27 januari höll Hitler ett viktigt tal inför Industriklubben i Düsseldorf, där han klagade på sin positiva inställning till det privata ägandet och initiativet, lovade att ”utrota” marxismen och uttalade sig för en kraftig återupprustning.

Han tillförsäkrade sig därigenom ett avgörande ekonomiskt stöd från storkapitalet. NSDAP representerade således en märklig allians av småborgerliga antikapitalistiska krav och monopolkapitalets politik. Att dessa motstridiga intressen kunde förenas i ett parti måste till betydande del förklaras med den förenhetligande roll som Hitlers person spelade.

Denna allians kunde likväl bara upprätthållas, så länge parternas gemensamma intresse stod i förgrunden: likviderandet av den borgerliga demokratin och arbetarrörelsen. Därefter måste det uppstå konflikter och motsättningar mellan partiets medlems- och väljarbas och storkapitalet, vilket förutom på ledande kretsar inom partiet kunde stödja sig på förvaltningsapparaten och Riksvärnet. Det är dessa typer av motsättningar, som präglar tysk politik ända fram till Röhm-massakern. Innan vi går in på utvecklingen inom SA skall vi här först följa hur småborgerligheten och mellanskikten praktiskt sökte förverkliga sina intressen och vad de uppnådde.

IV

De småborgerliga intressena hade fått en egen intresseorganisation bildad så sent som i december 1932, *Kampfbund für den gewerblichen Mittelstand* under ledning av Theodor Adrian von Renteln. Organisationen var obetydlig vid själva maktövertagandet men med hjälp av SA-terror kunde den snabbt ta över befintliga organisationer för handel och hantverk och få till stånd ändringar i ledning och uppbyggnad. I mars 1933 drev man ut ledningarna för köpmannaförbundet och hantverksförbundet, som ersattes av folk från *Kampfbund* och den 4 maj bildades som två tvångssammanslutna organisationer *Reichsstand des Deutschen*

Handwerks och *Reichsstand des Deutschen Handels* med von Renteln som ledare. Med hjälp av SA kunde också *Kampfbund* under april och maj få in pålitliga kommissarier i flera lokala industri- och handelskammare.

Småborgerlighetens förespråkare hade således haft flera organisatoriska framgångar under regimens första månader och utifrån dessa positioner sökte de förverkliga sina önskemål och ytterligare flytta fram sina ställningar. Den småborgerliga antikapitalism, som här kom till uttryck, riktade sig mot de stora företagen inom områden som industri, handel och penningväsen. I stort sett gick kraven ut på att de stora företagen skulle arbeta på villkor, som bestämdes av de små och att ett hantverksbaserat näringsliv skulle ersätta den industriella stordriften. För att uppnå detta mål krävde man, att yrkesutövaren skulle genomgå en omfattande yrkesutbildning och att speciella inträdesvillkor skulle gälla, innan man fick utöva ett yrke.

Det hela gick således ut på att återvända till en förkapitalistisk skråmässig ekonomi. Detta skulle ske inom den klassiska ramen av lärlingar, gesäller och mästare med omfattande självstyrelse och med obligatoriskt medlemskap av hantverkare. Inom denna sammanslutning skulle man sedan bestämma priser och kvaliteter för att därigenom kunna skydda sig från den övermäktiga konkurrensen från storföretagen och garantera den egna sociala tryggheten.

Försök från de småborgerliga gruppernas sida att ingripa mot storkapitalets organisationer på liknande sätt, som man gjort mot de befintliga småborgerliga motarbetades dock bestämt av partiledningen. Den 27 maj fastslogs det i ett statligt dekret, att varje försök att införa ett kommissariatsystem inom industrin skulle bestraffas. Under den första tiden efter maktövertagandet hade dock inte industrin kunnat känna sig helt säker. Den i april trängde således SA-män in i lokalerna hos det mäktiga *Reichsverband der Deutschen Industrie* och framtvingade, att några judiska styrelseledamöter avlägsnades från ledningen.

De tyska hantverkarnas öde avgjordes genom en förordning, som utfärdades den 15 juni: ”förordningen för uppbyggandet av det tyska hantverket”. Formellt gick den hantverkarna till mötes, men verkligheten var den motsatta. Genom förordningen skapades en strikt hierarkisk organisation uppbyggd enligt följande principer närmast för att kontrollera hantverket. Långt ifrån att gynna hantverket på stordriftens bekostnad blev den ett vapen mot hantverket. Man införde rigorösa krav på näringen och rensade ut ”livsodugliga”. På så sätt bidrog man till en ännu snabbare likvidering av näringen än vad Weimarrepubliken förmått. Fram till 1939 försvann 180.000 hantverksföretag, vilket motsvarade 1 % av det totala antalet.

Kampen mot bankväsendet och ränteslaveriet blev inte framgångsrikare. När Hugenberg i slutet av juni 1933 tvingades lämna regeringen efterträddes han på finansministerposten av Kurt Schmitt, en ännu mer uttalad företrädare för de storfinansiella intressena, såsom tidigare chef för Tysklands största försäkringskoncern. Många hade hoppats, att Hitlers ekonomiske rådgivare Otto Wagener, en gång stabschef i SA och tillfällig chef före Röhm, skulle få ekonomiministerposten. Wagener hade ofta uttalat sig för tanken på en korporativ ständerstat och försökt tillvarata småbourgeoisins intressen. Han misslyckades dock med sina eventuella ambitioner och fick i stället tillbringa en kortare tid i koncentrationsläger i juli 1933. I augusti övertog för övrigt Keppler rollen som Hitlers officiella ekonomiske rådgivare. Att Gottfried Feder, tidigare den ivrigaste förespråkaren för åtgärder mot storbankerna, nu utnämndes till statssekreterare i finansdepartementet får närmast tolkas som en formell eftergift för de småborgerliga grupperna.

Feders program hade gått ut på att stödja kapitalistiska förhållanden inom industri, handel och transport, medan däremot de stora affärsbankerna skulle förstatligas. Endast små banker och sparbanker skulle få finnas kvar i privat ägo. Som Feder själv framhöll i juli 1933, skulle en sådan aktion medföra ett avskaffande av ränteslaveriet, om än inte av räntan. Den statliga kontrollen och den tänkta låga räntan var hur som helst åtgärder, som låg i småborgerlighetens

intresse och storkapitalet förde en intensiv kamp mot dessa reformförslag. Utgången av kampen var länge oviss och det förekom rykten om att Feder kunde tänkas överta Schmitts post. Det dröjde till kort före Röhm-morden, innan kampen avgjordes till storfinansens förmån. Hjalmar Schacht efterträdde Schmitt och Feder avpolleterades utan större problem. De privata storbankerna blev aldrig förstatligade, även om de fick finna sig i en starkare statlig styrning.

Kampen mot varuhus och kooperativ blev något mer komplicerad; det var också ett område, där partiet profilerat sig betydligt klarare. I början av mars 1933 genomfördes en rad bojkottaktioner mot såväl judiska affärer som mot övriga varuhus och kooperativ. I dessa aktioner spelade *Kampfbund* en tongivande roll. I de våldsaktioner och övergrepp, som därvid förekom, kunde man räkna med kraftigt stöd från SA. Officiellt stöd fick dessa aktioner den 1 april genom en statligt sanktionerad bojkott av judiska företag. *Kampfbund* uppfattade detta som ett sätt att likvidera åtminstone de judiska konkurrenterna inom handel och industri.

Kampfbund uppnådde flera framgångar under regimens första månader. Bl.a. fick man flera delstat-liga NSDAP-regeringar att ställa sig bakom rättsliga åtgärder mot varuhus och filialaffärer. I Hessen fördubblades t.ex. skatten för varuhusen. Flera kooperativ tvingades att helt slå igen. En del varuhus förbjöds sälja sådana varor, som ansågs konkurrera alltför mycket med detaljhandeln.

På flera håll utnyttjade detaljhandeln de vunna framgångarna till att genomföra kraftiga prishöjningar, en åtgärd som dock vann föga sympati utanför de egna leden och bl.a. antagoniserade SA. Här ingrep också partiet med stor hårdhet: i München fängslades i mitten av maj 200 detaljister och fördes till koncentrationslägret i Dachau. De släpptes efter några dagar, men det hela fungerade som en effektiv markering av hur begränsat småhandelns manöverutrymme var.

Alla förhoppningar om att varuhusen skulle likvideras eller åtminstone kommunaliseras, som partiprogrammet krävde, gick också om intet. Bojkottaktionerna under mars och april 1933 hade medfört en kraftig nedgång i varuhusens omsättning samt hotade tiotusentals anställda med avsked samtidigt som detaljhandeln höjde sina priser och bankernas utlånade kapital till varuhusen äventyrades. Det är lätt att förstå, att detaljhandelns intressen vägde lätt mot denna bakgrund. En verkligt betydande motgång var det när den stora judiska Hertie-koncernen, som bojkotterna i särskilt hög grad riktat sig mot, stod inför sin konkurs i juni. Finansministern Schmitt lyckades här genomdriva — i början dock mot Hitlers motstånd — att en konkurs och nedläggning måste undvikas och att företaget i stället skulle saneras under "arisk" ledning. Så blev också fallet, men det framkallade upprörda protester från *Kampfbund*. Dr. Hilland, von Rentelns ställföreträdare, fördömde "de oansvariga", som drivit igenom detta beslut och krävde "hänsynslösa" åtgärder mot dem.

Den 7 juli utfärdade Rudolf Hess, Hitlers "ställföreträdare", en förklaring till partiets ändrade hållning. Med motiveringen att man ville trygga anställningen för de anställda inom varuhusen slog han kategoriskt fast: "NSDAP:s organisationer förbjöds därför tills vidare att företaga aktioner mot varuhus och varuhusliknande företag."

Inte heller kooperativen lyckades *Kampfbund* avskaffa, trots att man tillsammans med SA ockuperade flera av dem och satte föreståndarna i koncentrationsläger. I juni 1933 förbjöds *Kampfbund* uttryckligen att ingripa i kooperativens skötsel. Kooperativen kom i stället att bestå, men i nazifierad form. Fram till Röhm-morden fördes det dock en kamp om kontrollen av dem, som egentligen avslutades i och med att Hess i juli 1934 förbjöd varje partiorganisation att blanda sig i de ombildade kooperativen och gav dem samma möjligheter att verka som andra affärsföretag.

Då var dock sedan länge *Kampfbund* besegrad som organisation. Som vi har sett utvecklade den en betydande aktivitet och uppnådde vissa framgångar under regimens första månader, då

den kunde verka i skydd av rättslöshet, SA-terror och en viss oklarhet i styrkebalansen. Organisationen hade betraktats med stor misstänksamhet av Hugenberg, som redan på ett tidigt stadium sökte ingripa mot den men utan större framgångar. Men den 2 juni 1933 kunde han tillsammans med Göring utfärda en skrivelse till von Renteln, vari man helt enkelt förbjöd *Kampfbund* att företa flera ingrepp i handelskamrarna. Senare samma månad utfärdades också ett generellt förbud för organisationen mot all inblandning i affärslivet. Slutet kom den 8 augusti, då *Kampfbund* upplöstes och införlivades i den nybildade organisationen för handel och hantverk, NS-Hago och förlorade all självständig betydelse.

Detaljhandelns alla vittsyftande projekt gick således om intet. Däremot var dess ställning tillräckligt stark för att uppnå en del partiella framgångar. I maj 1933 utfärdades "Lagen till skydd för detaljhandeln", som förbjöd upprättandet av nya varuhus. Straffbeskattningen av varuhusen blev bestående och de undantogs från vissa varugrupper. Detaljhandeln kunde också räkna med en viss förmånsbehandling vid statliga och kommunala beställningar. Men längre än så förmådde den inte driva sina speciella intressefrågor.

V

I och med uteslutningen av Otto Strasser 1930 var den mest framträdande exponenten för NSDAP-radikalismen eliminerad. Men det innebar ingalunda det definitiva slutet för denna tendens. Den fanns kvar i partiet och var framför allt knuten till grupper av de tjänstemän och mellanskikt, som utgjorde en så stor del av partiets valmanskår och medlemsmassa. Problemet med partiets förhållande till dessa skall här studeras ur en speciell synvinkel, nämligen utvecklingen av den nazistiska fackliga organisationen NSBO.

Partiets inställning till facklig organisering var från början rätt oklar. Den nordtyska grenen av NSDAP under Gregor Strassers ledning uttalade sig för självständiga NS-fackföreningar och över huvud taget för ett starkare engagemang av antikapitalistisk art i ekonomiska intressefrågor, en inställning som ytterligare accentuerades efter krisens utbrott.

Redan i *Min kamp* hade dock Hitler redovisat sin tveksamhet inför tanken på egna fackliga NS-organisationer. Risken fanns, menade han, att det fackliga momentet skulle komma att styra det politiska. Blotta förekomsten av en facklig organisation skulle kunna framtvunga ett slags vänsterkurs, om man ville behålla den.

Man fattade dock inget bestämt avgörande i någon riktning och det stod därför fritt för partiets medlemmar att själva välja facklig tillhörighet. Med början 1928 uppstod det i Berlin spontana sammanslutningar av cellkaraktär av NSDAP-medlemmar, särskilt på större arbetsplatser. För det mesta rörde det sig om tjänstemän, verkmästare, finmekaniker och andra utbildade arbetare, som på så sätt sökte skydda sig mot SPD och KPD. Framväxten av dessa grupper hade skett utan stöd från partiledningen. I samband med partidagen i Nürnberg 1929 såg den sig dock tvingad att acceptera det inträffade och godkände NSBO, men med förbehållet att organisationen ej fick utvecklas till en facklig sammanslutning, utan att den enbart skulle anförtros propagandistiska uppgifter inom företagen. "En nationalsocialistisk fackförening, som bara ser som sin mission att konkurrera med den marxistiska, vore värre än ingen alls", förklarade Hitler.

NSBO kom att stå under ledning av Reinhold Muchow, en framträdande person inom Strasserflygeln. Han hade tagit starka intryck av KPD:s fackliga organisation RGO och såg som sin uppgift att främst skapa en facklig kadertrupp, som skulle föra ut partiets politik i företagen.

Organisationen var i början mycket liten: mot slutet av 1931 hade den bara 39.000 medlemmar och först i mitten av 1932 nådde man upp till 100.000, vid en tidpunkt då partiet räknade en miljon medlemmar. Eftersom medlemskap i NSBO då var obligatoriskt för partimedlemmar i företagen, antyder relationen mellan siffrorna något om partiets förankring

på arbetsplatserna. 1932 nådde Muchow sitt mål att få NSBO erkänd som en egen och självständig gren inom NS-organisationen. I takt med partiets framgångar ökade sedan NSBO explosionsartat: 170.000 medlemmar i augusti 1932, nära 300.000 i december och 400.000 i januari 1933.

Visserligen framställdes NSBO som "NSDAP:s specialvapen mot företagsmarxismen" eller "SA i företaget", men Hitlers ursprungliga misstankar kom dock att besannas; NSBO blev inte bara ett rent propagandainstrument för partiet. Till följd av sin sammansättning och position tvingades NSBO även att företräda medlemmarnas specifika fackliga intressen gentemot parti och företagsledning. Man hade således att ta ställning till typiskt fackliga frågor som löneförhandlingar, socialpolitiska frågor, val till företagsråd och deltagande i strejker. Under 1931 och 1932 tillkom dessutom ett icke obetydligt antal äkta socialrevolutionärer med kommunistiskt och vänstersocialistiskt ursprung. Andelen arbetare var dock hela tiden låg; enligt en uppgift skall under 1931 funktionärskadern till hälften ha bestått av tjänstemän, medan hantverkare och arbetare utgjorde 2/6 respektive 1/6.

Hur som helst utvecklade sig NSBO:s huvudorgan *Arbeitertum* till ett forum för partiets "socialrevolutionäre" del kring män som Strasser, Reventlow och Muchow. Från NSBO:s sida krävdes här fullständig kontroll över arbetsministeriet i ett kommande nationalsocialistiskt Tyskland och en dominerande ställning för NSBO inom industrin; den gamla lagen om företagsråd skulle ånyo garanteras och ligga till grund för denna dominans. Sedan de existerande fackliga ledningarna avskaffats, skulle en enhetlig facklig organisation byggas upp inom ramen för ett tänkt korporativt parlament. Man skulle vidare rasera "det liberal-kapitalistiska ekonomiska systemet" och sedan inrikta industrins produktion på behovstäckning och inte på vinst.

NSBO nöjde sig inte bara med sådana radikala propagandafraser, beledsagade av häftiga utfall mot borgerligheten, där Muchow särskilt angrep Hugenberg. Dessutom deltog man i flera större strejker såsom bl.a. metallarbetarstrejker i Bremen och Hannover och koppargruvorna i Mansfeld. I en uppmärksammas transportstrejk i Berlin kom man att stå på KPD:s sida mot SPD. NSBO var alltså något annat än en ren gul facklig organisation; i stadgarna fastslogs det t.ex., att strejkbrytare skulle uteslutas ur NSBO. När Hitler under 1931-32 intensifierade sina kontakter med storkapitalet, förekom det exempel på att dess representanter framhöll, hur besvärande NSBO:s verksamhet var för utvecklandet av ett samarbete mellan storkapital och NSDAP.

Efter maktövertagandet och speciellt efter valen i mars 1933 var NSBO verksamt vid beslagtagandet av folkets hus- och fackföreningslokaler. Den 9 mars stormade således 600 beväpnade SA- och NSBO-män in i Münchens fackföreningshus och exproprierade det. Dessa övergrepp, som motsvarade dem som *Kampfbund* samtidigt genomförde, tillkom på eget initiativ och var, menar Hans-Gerd Schumann, inte bara förestavade av ren plundringsiver utan även av NSBO:s specifika socialrevolutionära motiv. Den 7 april utfärdades dock Hess' förordning, som explicit riktade sig mot SA och NSBO och förbjöd dessa att utan tillstånd från partiet ingripa mot fackföreningarna. Som vi vet förberedde partiet en samlad aktion och ville förmodligen undvika för tidiga och splittrade ingripanden.

NSBO:s ställning på företagen hade alltid varit svag; vid valen till fabriksråden 1931 och 1932 hade man bara uppnått 0,5 respektive 4%. I början av 1933 fick man 25% av rösterna, vilket ändå inte var ett helt lyckat resultat med tanke på terrorn och den genomförda likriktningen av tjänstemannaorganisationerna.

Regeringen inriktade sig nu på ett samtidigt och avgörande slag mot den socialdemokratiskt ledda fackföreningsrörelsen ADGB. Själva aktionsprogrammet härför hade utarbetats under ledning av Muchow själv. Den 2 maj upplöstes ADGB, dess tillgångar konfiskerades och ledarna häktades. Aktionen stod under NSDAP:s ledning, men utfördes av NSBO, SA och SS.

Däremot fick inte NSBO överta ADGB, utan det fick bara tillstånd att tillsätta kommissarier för övervakning och inget steg togs mot att förverkliga den gamla förhoppningen om en enhetlig facklig organisation underställd NSBO. Sedan nu den reformistiska fackföreningsrörelsen upplösts trodde många inom NSBO, att vägen låg öppen för en NSBO-ledd fackföreningsrörelse. Men upplösningen av ADGB hade inte gjorts för att möjliggöra uppkomsten av en ny fungerande sådan, även om den uppträdde i nationalsocialistisk skepnad. Som Schumann framhåller, skulle en sådan med nödvändighet ha utvecklats till ett språkrör för arbetarklassens ekonomiska intressen just genom sin fackliga karaktär och därigenom kommit i konflikt med storkapitalet och partiledningen.

I stället skapades en helt ny organisation, DAF, *Deutsche Arbeitsfront*. Den leddes av Robert Ley, som tidigare arbetat inom koncernen *IG-Farben* och efterträtt Strasser som partiets organisationsledare. Den 10 maj 1933 hölls DAF:s första kongress. I organisationen ingick nu två likriktade organisationer *Gesamtverband der deutschen Arbeiter* — under ledning av en NSBO-man — och *Gesamtverband der deutschen Angestellten*. DAF skulle sedan kompletteras med arbetsgivarnas förbund och småföretagarnas och var tänkt att byggas ut som en korporativ samlingsorganisation av alla i produktionen inblandade.

Under DAF:s första tid intog likväl NSBO en framträdande plats. Inom förbundsledningarna (23 st.) och nedåt insattes NSBO-kommissarier på alla ledande poster. Detta måste betraktas som en kompromiss från partiets sida i förhållande till önskemålet om en riksomfattande statligt understödd fackorganisation uppbyggd kring NSBO.

I och med DAF:s tillkomst hade ändå en gigantisk apparat skapats och många NSBO-män såg den som ett instrument för att förverkliga sina ambitioner. För DAF och partiledning blev det därför angeläget att successivt utmanövrera NSBO. Detta framstod som desto viktigare som lokala NSBO-avdelningar — ofta utan ledningens samtycke — ingripit mot företagare, som efter den andra maj trodde sig helt kunna frångå tidigare ingångna avtal och förpliktelser. Under första hälften av maj 1933 förekom det dessutom, att NSBO-kommissarier även direkt ingripit i ledningen av vissa företag. Inför protester från industriledare och ekonomiskt ansvariga ämbetsmän, bl.a. Schacht, utfärdade Hitler ett bestämt förbud mot sådana åtgärder. I stället betonade man från parti- och DAF-håll, att NSBO endast skulle tilldelas propagandistiska och övervakande uppgifter i samband med att de gamla fackföreningarna överfördes till DAF. NSBO skulle vara, framhöll man, ”den stora ledarskolan för tredje rikets arbetarrörelse”, ”fabrikernas SA”. De tidigare utsedda NSBO-kommissarierna hade inte nöjt sig med dessa vaga uppgifter utan gripit direkt in i ledningen av de tidigare fackliga organisationerna. Ley utfärdade också en förordning, som uttryckligen förbjöd NSBO att ägna sig åt sådana aktiviteter och upprepade återigen dess oprecisa politiska uppgifter.

Utöver dessa allmänna förmaningar företogs också direkt repressiva åtgärder mot NSBO; i samband med utrensningar inom organisationen anklagades flera funktionärer för att vara marxistiska infiltratörer och placerades i koncentrationsläger. Den 5 augusti tvingades vidare Muchow att frysa NSBO:s medlemsantal vid 1.100.000 och 300.000 kandidater, samtidigt som den speciella ungdomsorganisationen upplöstes. Genom dessa bestämmelser var på sikt NSBO:s öde avgjort, eftersom all vidare expansion omöjliggjordes. Ännu ett allvarligt slag drabbade NSBO, då Muchow den 12 september dödades i samband med en skjutolycka. Omständigheterna kring hans död är visserligen inte helt klarlagda, men bl.a. med tanke på hans ståtliga begravning behöver de inte nödvändigtvis överdramatiseras. Hur som helst innebar Muchows död vid denna tidpunkt en allvarlig försvagning av den socialrevolutionära flygeln inom partiet.

NSBO fick således inrikta sig på att arbeta inom DAF. Men det hade aldrig varit Hitlers avsikt att utveckla DAF till en traditionell facklig organisation, en nationalsocialistisk variant av den reformistiska. Det framgick inte minst, då man den 19 maj 1933 inrättade en ny institution,

kallad *Treuhänder der Arbeit*, statligt utsedda och industrin och byråkratin närstående personer, som tog över avtalsfrågor från arbetare och arbetsgivare till förmån för en faktisk statlig tvångsreglering. På flera industrier ledde detta till konflikter mellan vänstersinnade NSBO-män och *Treuhänder* med krav på de senares avgång, för att de i alltför hög grad ställt sig på företagsledningens sida. Så sent som i mars 1934 berättade en av dessa *Treuhänder* om stämningar i Westfalen. I samtal med företrädare för NSBO hade han där funnit ”ett förskräckande mått av ren klasskampsanda”. Vid flera tillfällen hade han till och med tvingats hota med Gestapo, eftersom dessa NSBO-män alls inte hade någon förståelse för att ”varje arbetare har att betrakta sig som soldat i näringslivet”.

DAF förlorade också alltmer av normal facklig karaktär; den 27 november 1933 fastslogs officiellt, att DAF inte hade några rättigheter att ägna sig åt materiella arbets- och socialpolitiska frågor och att dess främsta uppgift i stället skulle vara en klassutjämnande och uppfostrande. *Reichsverband der Deutschen Industrie*, som likriktats och infört führerprincipen och stod under ledning av Krupp von Bohlen, hade länge betraktat DAF med stor misstänksamhet och vägrat ansluta sig. Först nu ansåg man sig utan risk kunna gå in i organisationen.

I början av 1934 omorganiserades DAF vertikalt; specialförbunden för arbetare och tjänstemän upplöstes och DAF utvecklade sig nu till en hierarkiskt uppbyggd organisation, som omfattade alla delar av den tyska arbetsmarknaden, arbetare, tjänstemän, hantverkare, och företagare. Den förlorade varje facklig funktion och framstod genom inrättningen *Kraft durch Freude* som en gigantisk fritidsorganisation. Den blev till slut inget annat än ett rent kontrollorgan för NSDAP, vilket också officiellt klargjordes den 24 oktober 1934.

Hela denna utveckling, som ytterligare reducerade NSBO:s betydelse — fr.o.m. sommaren 1934 fick man inte ens ta upp egna medlemsavgifter var naturligtvis motsatsen till många NSBO-ledares förhoppningar. Det är också betecknande för deras motstånd, att omorganiseringen tog så pass lång tid. Ley beskrev själv med stor uppriktighet de svårigheter han haft: ”Tiden från april 1934 till slutet av 1934 var den mest avgörande för det hela . . . För varje steg jag tog måste jag själv först undersöka, om marken skulle hålla. Så blev tiden till oktober en ständig kamp inåt. Jag kan försäkra er: jag skulle inte vilja genomleva den här tiden en gång till . . . Jag måste avlägsna de män, som ställde sig i vägen för mig. Det fanns ingen återvändo. Antingen segrade jag, eller också skulle allt gå under.”

De avgörande slagen mot NSBO:s vänsterflygel inträffade sedan i samband med Röhm-morden. Indirekt kan man se mordet på Gregor Strasser mot den bakgrunden; denne hade under juni återfått sitt partimedlemskap, hade fått sammanträffa med Hitler och det förekom rykten om att han helt skulle rehabiliteras och få överta Leys post. Efter mordet avlägsnades sedan de ivrigaste företrädarna för tanken på en centraliserad NSBO-styrd fackföreningsrörelse. Den 23 augusti avsattes tre av Muchows allra närmaste medarbetare, Brucker, Krüger och Hauenstein. Dessa som hade hävdats, att NSBO måste ställas i ”mittpunkten av nationens hela sociala liv”, fördömdes nu som ”sabotörer av DAF”. Efter 1934 utgjorde inte NSBO något orosmoment.

VI

På område efter område hade således den småborgerlighet och de mellanskikt, som utgjorde NSDAP:s bas, fått se sina förhoppningar ouppfyllda. Endast smärre eftergifter hade beviljats dem av den allians mellan partiledning, storkapital, byråkrati och riksvärn, som efter maktövertagandet bar upp det tyska samhället. Men även om ”medelståndet” besegrats på viktiga delområden, fanns SA kvar som en global kraft, som gjorde att segern över ”medelståndet” ännu inte kunde sägas vara definitiv. I den tidigare genomgången har vi också vid flera tillfällen sett, hur just Röhm-morden innebar det slutgiltiga nederlaget. Hur skall man då

karaktisera SA, vilka klassintressen representerade det, vilken roll spelade det före och efter maktövertagandet, vilka grupper låg bakom Röhm-morden och varför företogs de?

SA tillkom redan 1920 och fick sitt namn året därefter. Dess ursprungliga uppgift var att skydda NSDAP-möten och i mån av kraft terrorisera motståndarna och deras möten. SA utvecklades dock snabbt till att påminna om de olika försvarsförband, som i synnerhet fanns i Bayern, och blev allt självständigare gentemot partiet. När NSDAP reorganiserades 1925, visade det sig att Hitler dragit viktiga lärdomar av sitt misslyckade kupp försök. Den politiska makten skulle i fortsättningen uppnås på laglig väg och SA underställas partiets ledning. SA:s främsta uppgift skulle enligt Hitler ligga på det politiska och propagandistiska planet och endast partimedlemmar kunde ingå i SA; det skulle vara en kamporganisation för partiet inriktad på ”kamp utan vapen”, verka politiskt genom uppseendeväckande massdemonstrationer, skänka anhängarna trygghet samt terrorisera och skrämja meningsmotståndare. Däremot stadgades det förbud mot att bära och inneha vapen. SA verkade också mer med knölpåk, knogjärn och batong än med handeldvapen.

På frågan om tyngdpunkten skulle ligga på den militära eller politiska sidan kom det till en brytning mellan Röhm och Hitler 1925 och mot slutet av året utnämndes en gammal frikårschef, Pfeffer von Salomon, till SA-chef.

Denna strävan att underordna och disciplinera SA var relativt framgångsrik på högre nivåer, men tycks aldrig ha lyckats helt på de lägre nivåerna. Ofta uppenbarade sig misstänksamhet och ovilja från SA-män mot PO, den politiska organisationen. Man upplevde ofta sig själv som den mest aktiva och utsatta grenen, medan PO kunde dra alla ekonomiska och sociala fördelar av SA:s insats.

Det finns i litteraturen inga undersökningar om SA:s sociala sammansättning. Det närmaste vi kan komma är en redovisning av 600 SA-ledares sociala ursprung, som gjordes 1931/32. Den visar en påfallande god överensstämmelse med partiets: av SA-ledarna kom endast 14,5 % från arbetarklassen, 28,1% var tjänstemän, 25,5% självständiga näringsidkare, 21% kom från lantbruket och 11,1% från fria yrken. Åtminstone fram till 1930 kan man förmoda, att SA:s sammansättning var likartad. Därefter tillkom ett stort antal arbetslösa och deklasserade med ursprung ur arbetarklassen.

Det är svårt att tala om en bestämd och enhetlig ideologi, som bars upp av SA. Med sin karaktär av paramilitär antimarxistisk terrororganisation drog den naturligtvis till sig en mängd asociala och kriminella element. ”Den nationalsocialistiska världsåskådningen” som det uppgavs vara SA:s mening att uppfostras i och sprida, tycks för de mellersta och lägre ledarskikten, att döma av deras egna berättelser, främst ha bestått av tanken på en syntes mellan nationalism och socialism. I den syntesen såg man lock inte socialismen som ett materiellt ekonomiskt system utan mer som ett sätt att övervinna de rådande klassmotsättningarna och upprätta en ny och ”sann folkgemenskap”. Man skulle snarare kanske kunna tala om en speciell ”skyttegravsocialism”; försöken att återuppliva den jämställdhet, som frontlivet skapade och som var *den* stora gemensamma upplevelsen för majoriteten av SA-män. Det var förmodligen denna pseudoegalitära krigssocialism, som mest av allt präglade SA-männens världsuppfattning.

På så sätt utvecklades det en SA-ideologi, som blev den paramilitära småborgerliga motsvarigheten till den ekonomiskt/politiskt organiserade småborgerlighetens.. Återigen fann man sig mellan två fientliga krafter: arbetarrörelsen, marxistisk och judisk-kosmopolitisk, hade förrätt de kämpande soldaterna, medan adel, storkapital och borgare bara tänkt på sin egen klassegoism och säkerhet.

Småborgerlighetens ekonomiska och politiska krav innehöll trots en mängd irrationella inslag ändå vissa konkreta punkter. I SA-ideologin saknades denna konkretion; führerkulten fick fylla alla luckor och vad som återstod var ett oförsonligt hat mot den landsförrädiska

arbetarrörelsen och ett oprecist men ofta starkt ressentiment mot överhet av olika slag. På så sätt blev likväl SA ett paramilitärt uttryck för småborgerlighet och mellanskikt, även om förbindelsen var långt ifrån direkt och omedelbar utan förvrängd av de aktionsformer och traditioner — terror, gangsterism, brutalitet, skyttegravar och frikårer — som satte sin prägel på SA och dess medlemmar och som gjorde att det småborgerliga klassinnehållet ofta bara uppträdde starkt förmedlat och indirekt.

En bra inblick i SA-mentaliteten och förhållandet till PO ger Stennes-affären 1930/31. Stennes var SA-chef i Berlin och kring honom uppstod en opposition mot den centrala och lokala partiorganisationen, för att inte SA tillgodosetts tillräckligt i samband med partiets framgångar 1930. Vid två tillfällen hade det hela lett till veritabla uppror och angrepp mot den lokala PO. I ett flygblad gav man sin förklaring till det inträffade: ”Det rör sig inte, som judepressen vill framställa det, om illegal putschism utan endast och uteslutande om att förhindra partiets förräderi mot SA och den nationella socialismen. SA-ledningen tänker inte låta missbruka sina arbetslösa SA-kamrater som objekt för politiskt schackrande . . . Den handlar efter nationalsocialismens stora grundlag: Gemensamhetskydd går före egennytta och efter kamratskapets djupaste lag, trohet för trohet.”

När sedan Stennes och hans närmaste anhängare lämnat NSDAP 1931, motiverade de sitt handlande med att ”NSDAP har övergett den revolutionära kursen hos den sanna national-socialismen för Tysklands frihet, har slagit in på den reaktionära linjen hos ett koalitionsparti, och därigenom övergivit, med eller mot sin vilja, de rena och höga mål, som vi kämpar för”.

Här finner man många typiska drag hos SA, drag som långt ifrån försvann med Stennes, misstänksamheten mot ”die Bonzen”, pamparna i partiet för att utnyttja SA, fientligheten mot de traditionella borgerliga partierna och oviljan att samverka med dem samt det militära gemensamhetsidealet. Det mest intressanta med denna revolt, som ett tag tycktes omfatta hela Berlins SA, är att det räckte med att Hitler personligen infann sig för att den skulle tillintetgöras. Hitlers förmåga att disciplinera SA var lika stor och lika betydelsefull som hans förmåga att förenhetliga NSDAP.

På hösten 1930 lämnade von Salomon ledningen av SA och Hitler kallade tillbaka Röhm, som i början av 1931 återinsattes i ledningen, nu som överste stabschef, sedan Hitler själv övertagit den direkta ledningen.

Under Röhm's ledning utvecklades så SA under de båda följande åren till en mindre armé: medlemsantalet ökade från 60.000 år 1930 till omkring 300.000 vid tiden för maktövertagandet. Röhm förde SA sitt militära kunnande och sina obestridliga organisatoriska talanger tillsammans med sin homosexuella läggning, som ytterligare bidrog till att distansera SA från den traditionella borgerliga respektabiliteten. Röhm's levnadssätt var minst av allt någon hemlighet; det blev bl.a. allmänt känt i samband med en rättsaffär. Hitler förklarade dock offentligt, att detta var frågor, som föll inom privatlivets område och därför inte berörde SA-tjänsten. Han gav i det sammanhanget sin definition av SA: ”en sammanslutning av män för ett politiskt ändamål, ingen moralisk anstalt för uppfostrande av högreståndsdöttrar utan ett förbund av råa kämpar.” Efter likvideringen av Röhm spelade dock Hitler överraskad och chockerad över den utbredda homosexualiteten och åberopade detta som ytterligare en anledning till utrensningen.

Ökningen av SA:s numerär gjorde att det nu kunde fungera som en verkligt betydelsefull kamporganisation mot arbetarrörelsen. Åren före maktövertagandet präglades av ständiga gatuslagsmål, ofta framkallade av provokativa marscher genom arbetarområden, mötes-sabotage samt misshandel och mord på meningsmotståndare. SA:s roll var viktig men ingalunda avgörande för partiets seger: för det första lyckades man aldrig vinna ”kampen om gatan”; SPD och KPD hade skyddsformationer, som kunde neutralisera SA, och på grund av motsättningar mellan NSDAP och övriga borgerliga partier tillät inte polisen att SA agerade

helt oinskränkt. För det andra kom inte NSDAP till makten via den av så många SA-män efterlängtrade ”revolutionära” vägen; det var tvärtom Hitlers uppslutning bakom den legala vägen och koalitionspolitiken, som beredde vägen för maktövertagandet.

SA:s verkliga betydelse kom först efter maktövertagandet; fram till maj/juni 1933 var det SA som stod för grovarbetet, när det gällde att krossa arbetarrörelsen och att likrikta övriga borgerliga organisationer och icke NS-styrda delstatsregeringar. I februari bildades en speciell ”hjälppolis”, som skulle bistå den ordinarie med att slå ned vänstern. Till denna hjälppolis rekryterades uteslutande medlemmar från de s.k. nationella förbanden, Stahlhelm, SS och framför allt SA. Enbart i Preussens kår av hjälppoliserna fanns det 25.000 SA-män. SA-männen satte helt enkelt på sig vita armbindlar och kunde nu utöva sin terror i egenskap av polismän och utan några som helst legala inskränkningar. De improviserade koncentrationsläger, som SA upprättade, stod likaså utanför statlig kontroll. Efter valet den 5 mars kunde SA agera i full frihet. Fackföreningslokaler, tidningsredaktioner och kooperativa byggnader besattes. Men övergreppen riktades nu också mot övriga borgerliga organisationer och mot småborgerlighetens traditionella hatobjekt. Vi har tidigare sett den framträdande roll SA spelade i samband med aktionerna mot banker, varuhus, men också hur motståndet från partiet tvingade SA till reträtt.

Däremot fick SA verka fritt mot de borgerliga partier, som styrde många av de tyska delstaterna. Här spelade återigen SA en central roll, när det gällde att likrikta dessa delstater och avsätta deras regeringar. Det var genom denna ”revolution underifrån”, som segern på riksplanet snabbt kunde föras vidare på delstatsnivå. Med hjälp av SA-trupperna förfogade NSDAP över en apparat, som drev undan fientligt sinnade delstatsregeringar och genomförde utrensningar inom förvaltningen.

I Bayern, där det största motståndet mot NSDAP fanns, var SA:s roll särskilt betydelsefull. Efter flera dagars oavbrutna och hotfulla demonstrationer kunde den nyutnämnde riksstatthållaren framtvunga den gamla regeringens avgång. Under förevändningen att motståndarna skulle placeras i skyddshäkte, för att skyddas mot den våg av indignation som SA självt hade drivit fram, förekom en tidvis ohämmad jakt på borgerliga motståndare, som placerades i speciella SA-anstalter och koncentrationsläger.

I den nytillsatta bayerska regeringen satt Röhm själv som speciell statskommisarie och byggde där upp ett helt nät av SA-kommisariater på samtliga nivåer inom förvaltningen. Detta system med *Sonderkommisare*, *Sonderbevollmächtigte* och *Sonderbeauftragte* skulle främst ha en kontrollerande och övervakande funktion inom förvaltningen, men det hände ofta att de direkt ingrep i denna. Hjälppolisernas och kommissariernas ställning var dock hela tiden rätt oklar. I Röhmns vision av kommissariernas kompetensområde framträdde närmast bilden av en total SA-stat: ”Den aktiva drivande kraften i det anvisade området är specialkommandon, som självständigt vidtar alla för lugn och ordning nödvändiga åtgärder, som låter övervaka fientliga och misstänkta neutrala krafter, föranstaltar häktningsorder mot alla som skadar den nationalsocialistiska frihetsrörelsen . . . I princip måste specialkommisariaten vara herre i sitt område.”

Med en sådan inställning var det ofrånkomligt att Röhm och SA hamnade i konflikt med partiet och den av det ledda förvaltningen både på central och lokal nivå. För regeringschefen och partiledaren i München, Adolf Wagner, kunde problemet formuleras på följande sätt: Röhmns SA hade varit nödvändigt för att överta makten, men när det väl skett, blev SA:s utomadministrativa, okontrollerbara och ostyrbara karaktär ett hot mot själva den regering och administration det berett vägen för. Ända fram till Röhm-morden pågick det också en ständig kamp om inflytandet mellan bayersk NS-administration och SA, där den förra fick kraftigt stöd från riksregeringens inrikesminister, Frick.

Den 6 juli tog Hitler ställning till dessa konflikter i ett viktigt tal inför i Berlin församlade

riksståthållare. ”Revolutionen, sade han därvid, är inget permanent tillstånd . . . Man måste leda in revolutionens lösgjorda ström i evolutionens säkra fara. Uppfostran av människorna är därvid det viktigaste . . . Partiet har nu blivit staten, all makt ligger hos riksmyndigheten. Det måste förhindras, att tyngdpunkten i det tyska livet åter förläggs till enskilda områden eller till och med hos organisationer.”

Med detta tal var, kan man säga, ”revolutionens” avslutande officiellt proklamerat. Men talet bör också ses som en direkt replik till Röhm, som veckorna dessförinnan uttalat sig i en helt annan riktning; denne ville inte alls acceptera ”evolutionens säkra fara” utan underströk tvärtom, att själva revolutionen ännu inte var genomförd. Det finns många citat, som kan belysa Röhmns inställning; de följande är typiska och centrala:

”Det finns sådana som vinner segrar, det är soldaterna, h sådana som firar segrarna och som låter sig firas, det är de andra. SA och SS har utkämpat en seger av en omfattning, som ingen kunnat hoppas på, och som vi med rätta kan vara stolta över. Er uppgift, att fullända den national-socialistiska revolutionen och att skapa det nationalsocialistiska riket, ligger dock fortfarande framför er. Som jag ser det, förestår det oss en seg och hård kamp.”

”SA-ledare! Vi önskar ingenting och rar inget önska åt oss själva. Överlämna poster och hedersuppdrag åt andra. Om de fa av oss som övertagit sådana poster vid sidan av sin SA- eller SS-ledarpost ser, att deras SA-ledaruppgifter blir lidande därpå, kommer de gärna att lämna tillbaka dessa poster och vara stolta över att vara ledare i den bruna armén. Ty denna ensam har vänt Tysklands öde och den ensam kommer att vinna och bevara segern för den rena oförfalskade nationalismen och socialismen.”

I en proklamation i juni 1933 gjorde Röhm ett av sina mest långtgående och vildsinta uttalanden i samband med ett angrepp på de ”borgerliga element” som börjat ifrågasätta SA:s roll efter maktövertagandet:

”. . . SA och SS är den kommande nationalsocialistiska statens grundpelare. *Deras* stat som de har kämpat för och som de skall hävda . . . Detta mål är ännu inte på långt när uppnått. Och så länge som det verkliga nationalsocialistiska Tyskland väntar på sin fullbordan, upphör inte SA:s och SS:a förbittrade och lidelsefulla kamp . . . Därför kommer inte SA och SS att tåla, att den tyska revolutionen somnar in eller blir förrådd på halva vägen av icke-kämparna . . . De människor, som i dag finns överallt och — för tillfället ännu tyst — mumlar sina borgerligt tappra visdomsord om lugn och ordning, dem såg vi aldrig under vår långåriga offergång för vår längtans nya Tyskland. I bästa fall stod de bredvid och såg på hur vi kämpade och blödde för Tyskland. Vi var inte tillräckligt fina för dem, vi var för högljudda och för radikala. Det är vi ännu för dem . . . och om de i dag menar, att det är på tiden att rensa upp med de revolutionära företeelserna och återvända till 'ordnade' förhållanden, så säger vi till dem . . .

Vi bekänner oss stolt och utan inskränkning till den höga äran och det tunga ansvaret att ha satt den tyska revolutionen i rullning. Under våra stormfanor marscherar i dag bärarna av den tyska nationalsocialismens vilja: arbetare, bönder och soldater. Om kälkborgarsjälarna menar, att det räcker, om statsapparaten har fått ett annat förtecken, att den 'nationella' revolutionen redan varat för länge, så håller vi på den punkten utan undantag gärna med dem: det är verkligen hög tid, att den nationella revolutionen upphör och att det blir en nationalsocialistisk därav. Vare sig det passar dem eller inte — vi kommer att fortsätta vår kamp. Om de till slut begriper vad det rör sig om: med dem! Om de inte vill: utan dem! och om så måste vara: mot dem!”

Vad som framför allt framträder i dessa och andra uttalanden av Röhm är den totala frånvaron av konkretion. De uttrycker ett missnöje med NS-män som funnit sig tillrätta med sina nya befattningar och med alla medlöpare. Röhm formulerade det vaga och obestämda småborgerliga underklassresentimentet, som förstärktes efter maktövertagandet, när SA inte kände sig tillräckligt belönat för de insatser det gjort för NS-diktaturen. Denna känsla av åsidosatthet tillsammans med de övriga bakslagen för småborgerlighetens och mellanskiktens strävanden skapade en utbredd oro inom SA-leden. Men sedan den nazistiska dominansen väl var säkrad fanns det inget egentligt behov av SA och ledande partimän som Göring och Frick gjorde allt

för att tränga undan SA från de kommissariebefattningar det erhållit. Så småningom upplöste Göring den preussiska hjälppolisen och han lyckades även eliminera kommissariatväsendet i Preussen redan under maj 1933, även om han på Hitlers uppmaning tvingades acceptera fortsatt närvaro av SA i förvaltningen.

Strax efter Hitlers evolutionstal gick Frick till häftigt angrepp mot SA i ett tal. De grupper, som talade om en ”andra revolution”, vände sig mot führern själv, förklarade han, och de skulle komma att behandlas därefter. Sådant tal såg han som ”rent sabotage”, som bara utsatte ”det tyska näringslivet för nya störningar”. Han krävde vidare, att hela systemet med kommissarier och *Beauftragte* skulle avvecklas snarast möjligt, då dessa inrättningar ”var oförenliga med den totala statens auktoritet”.

Detta uttalande av Frick var en av många officiella dödsförklaringar av den ”revolutionära” fasen men fick till följd en serie av oroligheter inom SA. I flera städer, såsom Berlin, Hamburg, Frankfurt, Dresden och Essen protesterade SA-förband. Som en följd därav upplöstes sålunda alla SA-förband i Frankfurt och i Berlin uteslöts på några veckor nära 4.000 SA-män. Under hela 1933 uteslöts sammanlagt nära 200.000 SA-medlemmar.

Men även om SA under andra halvåret 1933 förlorade något av sitt inflytande inom förvaltningen, skedde likväl en enorm tillväxt av medlemsantalet. Under den tiden inkorporerades samtliga försvarsförband i SA, bl.a. det en miljon medlemmar omfattande konservativa *Stahlhelm*, som alltså var mer än dubbelt så stort som själva SA. Under Röhm's befäl kom på så sätt, enligt en del uppgifter, inte mindre än 4,5 miljoner man. En tanke bakom detta från partihåll hade förmodligen varit att därigenom ”minorisera” SA och uttunna dess inflytande. Men genom ett skickligt organiseringsarbete, som höll Röhm sysselsatt resten av året, lyckades han ta udden av alla sådana försök. De opålitliga nya medlemmarna fördes över till diverse reservförband, medan det aktiva SA, omfattande cirka en miljon, helt stod under Röhm's kontroll.

Formellt kunde Röhm's styrka framstå som rätt formidabel; även om SA:s slagkraft kunde vara diskutabel, fanns det ingen organisation i Tyskland som ens tillnärmelsevis nådde upp till SA:s styrka. Riksvärnet fick enligt bestämmelserna i Versailles-freden bara omfatta 100.000 man.

Under första hälften av 1933 hade således SA upptagits av sin framgångsrika terrorverksamhet och under andra hälften av organiserandet av försvarsförbunden. Årsskiftet 1933/34 gällde det att träffa ett avgörande för hela SA:s framtid.

Fram till dess tycks Hitler ha eftersträvat något slags kompromiss, som närmast gick ut på att integrera SA i staten utan att därför gå för långt i eftergifter mot SA eller riskera att stöta sig med dess fiender. Det tydligaste uttrycket för denna strävan är ”lagen om säkerställandet av enhet mellan parti och stat”, som innebar att Röhm ingick i riksregeringen, dock utan någon ministerpost. Utnämningen, som skedde den 1 december, bör förmodligen ses som ett långt gående försök att få till stånd ett slut på risken av en ”andra revolution”. Ibland talade även Hitler litet löst om att inrätta ett speciellt SA-ministerium, men utan att något blev därav.

Mot denna bakgrund bör man också se Hitlers nyårshälsning till Röhm; i jämförelse med hälsningarna till de andra NS-ledarna var den alldeles speciellt hjärtlig och Hitler markerade upprepade gånger sin särskilda vänskap med Röhm genom tilltalsordet du. Röhm var den ende NS-ledaren, som åtnjöt denna för Hitlers ritualistiska sinnelag inte oviktiga hedersbetygelse.

”Min käre Stabschef! Den nationalsocialistiska rörelsens kamp och den nationalsocialistiska revolutionen möjliggjordes enbart genom SA:s konsekventa nedslående av den marxistiska terrorn.

Om hären har att garantera nationens skydd utåt, så är det SA:s uppgift att säkra segern för den nationalsocialistiska revolutionen, den nationalsocialistiska statens bestånd och vår folkgemenskap

inåt.

När jag kallade Dig, min käre stabschef, till Din nuvarande ställning genomlevde SA en svår kris. Det är också i första hand Din förtjänst, när redan efter få år detta politiska instrument kunde utveckla den kraft, som möjliggjorde för mig att genom nedkämpandet av den marxistiske motståndaren slutföra kampen.

Vid slutet av den nationalsocialistiska revolutionens år vill jag därför tacka Dig, min käre Ernst Röhm, för de oförgängliga tjänster Du utträttat för den nationalsocialistiska rörelsen och för det tyska folket och försäkra Dig, hur tacksam jag är mot ödet att få beteckna sådana män som Du som mina vänner och kampkamrater. I hjärtlig vänskap och tacksam uppskattning, Din Adolf Hitler.”

I denna nyårshälsning klargjorde dock Hitler sin ställning i en central fråga, som skulle bli den avgörande för Röhm och SA:s framtid; rikets försvar vore en angelägenhet för Riksvärnet och inte för SA. Det var en inställning Hitler haft länge. Redan den 3 februari 1933 hade han inför en samling högre officerare klargjort sina expansionistiska militärpolitiska planer. Därvid förordade han upprustning och allmän värnplikt, som skulle ske inom ramen för Riksvärnets kontroll.

Det är helt klart, att Röhm hade en diametralt motsatt uppfattning, även om det finns olika åsikter om hans konkreta planer. Enligt en uppfattning skulle han närmast ha tänkt sig SA som ett slags milis vid sidan av Riksvärnet med huvudsaklig uppgift att överta själva gränsförsvaret. Enligt en annan tolkning skulle han ha haft en betydligt ambitiösare målsättning: nämligen att helt enkelt låta Riksvärnet uppgå i SA, som sedan skulle ombildas till en milis av schweiziskt mönster, med Röhm själv som rikets krigsminister. Enligt Wolfgang Sauer får man se den första linjen som ett taktiskt övergångskrav på väg till den andra lösningen, som skulle ha motsvarat Röhm's egentliga mål.

Att en ny tysk folkarmé skulle byggas upp med SA som grundval var en gammal tanke hos Röhm och den hade formulerats redan av t.f. stabschefen Wagener i oktober 1930, där SA:s framtid sammankopplades med den tyska arméns: ”SA måste vara medvetet om, att det utgör reservoaren för en kommande tysk nationalhär.” Som en symbolisk åtgärd beslöt Röhm 1931/32 att tilldela SA:s standarten samma regementsnummer som den gamla tyska arméns.

Röhm höll uppenbarligen även efter maktövertagandet fast vid sin förhoppning att utveckla SA till en milis på Riksvärnets bekostnad, även om det är svårt att finna något som tyder på ett målmedvetet arbete i den riktningen. Idéerna har förmodligen mest formulerats i samtal med Hitler och med ledande SA-kolleger. Vi har tidigare sett en viss motvilja hos Röhm mot tanken på att låta SA integreras i stats- och förvaltningsapparaten på bekostnad av sin fristående ställning. Vad som kan spåras bakom denna hållning är en önskan att hålla SA i beredskap för den större uppgiften och inte splittra och försvaga organisationen på delområden.

En viktig ingrediens i Röhm's militära konception var naturligtvis den rent sysselsättningsmässiga; en SA-uppbyggd milis skulle för alltid lösa problemet med SA:s roll i det NS-styrda Tyskland. Men det finns dessutom en viktig klassmässig innebörd där-bakom. En SA-milis skulle ha haft en betydande försvarspotential, men skulle ha varit olämplig som anfallsinstrument. Den passade dåligt in i den aggressiva imperialistiska politik, som stöddes av Hitler, Riksvärn och storkapital, utan var till sin natur närmast defensiv. Den företrädde en mer fredligt inriktad utrikespolitik, som också låg i linje med småborgerlighetens intresse. I det sammanhanget bör man också uppmärksamma Röhm's upprepade gånger dokumenterade vilja till fransk-tysk avspänning.

Under hela 1933 försökte Hitler uppenbarligen undvika en brytning med Röhm på denna fråga och strävade i det längsta efter att vinna honom för sin linje. Vid årsskiftet 1933/34 fattades dock det definitiva beslutet om allmän värnplikt, varigenom hela Röhm's militärpolitiska perspektiv tilldelades en dödsstöt. Det gällde nu närmast för Hitler och Riksvärnet

att inleda förhandlingar med SA för att om möjligt undvika en allvarlig konflikt.

I början av februari 1934 ansåg Riksvärnet att alla försök till enande misslyckats. En promemoria från Röhm till Riksvärnet hade av försvarsministern von Blomberg uppfattats som ett krav på att hela försvaret skulle underställas exklusiv SA-ledning. Den 28 februari sammankallade Hitler SA och Riksvärnet. Han klagade på sina imperialistiska planer och förklarade att militärens var oförenligt med dessa. Värnpliktsarmén måste ställas under Riksvärnets ledning, medan SA som tidigare endast anförtroddes den förmilitära utbildningen och fick delta i gränsskyddet under Riksvärnets ledning. Han riktade också enträgna maningar till Röhm att acceptera denna arbetsfördelning och lyckades också få Röhm att tillsammans med ledningen för Riksvärnet underteckna en överenskommelse med detta innehåll. Enligt en relation av SA-ledaren Viktor Lutze skall Röhm privat senare på kvällen helt ha förkastat den ingångna överenskommelsen, talat om ett nytt "Versailles-diktat" och utgjutit sig över den "okunnige korpralen från världskriget". Lutze informerade senare både Hess och Hitler om det inträffade, men ingen tycks ha tagit det särskilt allvarligt. "Vi måste låta saken mogna ut", skall Hitler ha sagt.

I själva verket var den 28 februari 1934 den definitiva vändpunkten. Riksvärnet och den politiserande generalen von Reichenau inriktade sig nu på att krossa SA och under april månad inledde man ett samarbete med SS.

Formellt stod SS fortfarande under Röhm's ledning men hade under Himmler utvecklats till en självständig kraft. SS:s historia faller utanför denna uppsats; här skall dock framhåvas en central aspekt: till skillnad från SA kunde SS inte misstänkas för att hysa socialrevolutionära böjelser. I sin strävan att utveckla ett elitgarde hade Himmler medvetet undvikit att basera SS på de skikt som SA var uppbyggt kring; i stället bemödade han sig om att upprätthålla goda kontakter med adeln och den konservativa borgerligheten, som ständigt angreps av Röhm och SA. Vid den här tiden framträdde inte SS, i likhet med SA, som en utmaning mot den bestående, nu NS-dominerade, förvaltningen. SS byggdes upp som en gren av själva statsapparaten, säkerhetspolisen. Det var vid denna tidpunkt en organisation, som betraktades med förtroende och välvilja av Riksvärn, förvaltning och storkapital.

Det finns en omfattande — mer eller mindre tillförlitlig — litteratur kring manövrerandet före Röhm's avrättning. Det finns ingen anledning att här gå in på alla dessa detaljer. Det avgörande är själva samarbetet mellan Riksvärn och SS och hur de under april började samla in och, om så behövdes, fabricera informationer om en förestående aktion samtidigt som vapen och transportmedel ställdes till SS:s förfogande.

Under hela denna tid uppvisade Röhm en enastående taktisk obegåvning. Han mobiliserade SA för provokativa parader och demonstrationer över hela Tyskland och deltog själv i dessa samt fortsatte med sina typiska våldsamma och oklara utfall. Han förstärkte därmed motståndarnas misstänksamhet utan att på något sätt stärka SA:s ställning. Den 18 april sammankallade han helt plötsligt den diplomatiska kåren och utlandspressen och upprepade sina hotelser från året dessförinnan och angrep dessutom själva NS-ledningen:

"Vi har inte gjort en nationell utan en nationalsocialistisk revolution, varvid vi lägger speciell vikt vid ordet 'socialistisk'. Där dessa krafter emellertid utöver sitt nationella tänkande också lärt sig socialismen och visar det praktiskt i handling, så kan de marschera vidare med oss. Där de emellertid menar, att vi för deras skull skall göra även de minsta avvikelser från vår konsekventa socialistiska vilja, tar de våldsamt fel. Reaktion och revolution är naturliga dödsfiender . . . Med obegriplig mildhet har den nya regimen i Tyskland vid maktövertagandet underlåtit att rensa upp bland det gamla och ännu äldre systemets bärare och hantlangare. Ännu i dag sitter det människor i tjänsteställning, som inte känt en fläkt av den nationalsocialistiska revolutionens anda . . . Som orubbligt bålverk mot reaktion, kälkborgardöme och hyckleri står SA — ty i det förkroppsligas allt, som utgör begreppet revolution."

Allt detta var sådant som Röhm framfört tidigare, men nu var både platsen, tidpunkten och formen olämplig. Under maj månad började de första listorna cirkulera inom SS och Riksvärnet över SA-män som skulle avrättas.

Det är svårt att finna säkra belägg för att Hitler personligen var ansvarig för eller ens medveten om dessa förberedelser för en aktion mot SA. Det finns mycket som talar för att det hela inletts av SS och Riksvärnet på eget initiativ och att Hitler kopplades in på ett senare stadium. Så sent som den 4 juni skall han ha haft ett fem timmar långt samtal med Röhm. Innehållet i överläggningarna är inte kända, men förmodligen fullföljde Hitler sina tidigare försök att få till stånd en kompromiss. Hur som helst utsattes inte Röhm för något hot, för kort tid därefter beslöt han permittera SA för juli månad och utfärdade i samband därmed en proklamation, som var lika oansvarigt självsäker som alla föregående: ”Om SA:s fiender invaggar sig i förhoppningen, att SA inte mer eller bara delvis skall rycka in igen, så skall vi ge dem denna korta glädjeförhoppning. De kommer i den tid och den form, som det framstår som nödvändigt, att få det passande svaret. SA är och förblir Tysklands öde.”

Röhms optimism var desto mer obefogad, som SA:s ställning under den senaste månaden ytterligare försvagats; alla de gamla motsättningarna mellan SA och dess motståndare kom nu dessutom att överbestämmas av en allvarlig politisk kris, som Hitler och NS-regimen ställdes inför. Krisen hängde samman med presidenten von Hindenburgs sjukdom och av allt att döma nära förestående död. Från konservativt och katolskt håll — bl.a. var vicekanslern von Papen inblandad — fanns förhoppningar om en monarkistisk restauration efter Hindenburgs död för att på så sätt inskränka Hitlers och NSDAP:s makt. Hitler var medveten om denna fara och avsåg att bemöta den och samtidigt stärka sin egen position genom att förena president- och kanslerposten. För att nå detta mål behövde han dock ovillkorligen Riksvärnets stöd och här utgjorde SA en allvarlig belastning.

Den 17 juni tillspetsades denna konflikt genom ett utmanande tal, som von Papen höll i Marburg, där han riktade hård kritik mot regimen och bl.a. angrep den laglöshet, som SA representerade. Fyra dagar senare sammanträffade Hitler med Hindenburg och Blomberg och det anses allmänt, att dessa krävde någon form av ingripande från Hitlers sida mot SA. Dagen därpå, den 22 juni, finns det säkra belägg för att Hitler beslutat sig för en aktion mot Röhm, även om det är oklart hur långt han tänkte gå, avrättning, avsättning eller något annat.

Från SA:s motståndares sida — Riksvärnet, SS och inom NSDAP främst Göring, utvecklades nu en sista febril verksamhet av allt att döma i syfte att övertyga Hitler om en förestående statskupp från Röhm, för att på så sätt få till stånd en fysisk likvidering av SA-ledningen. Det finns belägg för att SS framställde falska dokument och arrangerade provokationer, allt med syftet att ytterligare misstänkliggöra SA. Betecknande för situationen är en händelse, som inträffade den 29 juni, dagen före aktionen mot SA. SA-ledaren Heines, som själv kom att avrättas, hade fått kännedom om de rykten, som spreds om en förestående SA-kupp. Han kontaktade därför generalen von Kleist och försäkrade denne, att dessa rykten saknade all grund. Kleist reste till Berlin och fick tillfälle att framföra Heines upplysningar till von Reichenau. Denna skall därvid ha svarat: ”Det kan stämma, men nu är det för sent.”

Trots att det fanns mycket som förebådade den kommande aktionen — den 25 uteslöts således Röhm ur det tyska officersförbundet på grund av ”ståndsvidrigt uppförande” — tycks Röhm ha varit helt omedveten om lägets allvar och fortsatte tydligen att förlita sig på Hitler. Den 28 juni beslöt sig dock Hitler för att slå till mot SA — förmodligen var han då också övertygad om att SA förberedde en kupp. SA-ledningen fick order att den 30 juni infinna sig vid Bad Wiessee utanför München, där Röhm hade sitt sommarkvarter, för en föregiven konferens. Tidigt på morgonen for Hitler med en mindre SS-styrka och några förtrogna — däribland Goebbels och Lutze — till Bad Wiessee och arresterade Röhm och dennes närmaste män, medan många övriga SA-ledare häktades vid sin ankomst till München. Under Görings

ledning utfördes motsvarande åtgärder i Berlin. Över hela riket låg stora SS-styrkor mobiliserade och Riksvärnet hade infört skärpt beredskap. Med undantag för en mindre incident förekom inget motvärn från SA.

Efter de första arresteringarna sammanträffade Hitler med bl.a. Hess och ledaren för partidomstolen, Busch, för att diskutera behandlingen av de häktade. Efter flera timmars överläggningar godkände Hitler avrättningen av sex SA-ledare. Däremot skall han ha benådat Röhm. Hitler påstås ha motiverat det med de tjänster denne gjort NS-rörelsen. Detta var en allvarlig motgång för de krafter, som sammansvurit sig mot SA, och sedan Hitler på morgonen den 1 juli återvänt till Berlin, tycks han ha utsatts för hårda påtryckningar från framför allt Himmlers och Görings sida och slutligen gett vika och lämnat sitt tillstånd till Röhrs avrättning.

De övriga avrättningar, som förekom, sanktionerades av Hitler i efterhand, men tycks ha företagits på självständigt initiativ av SS, i skydd av den handlingsfrihet den inledda terrorn skapade. SA var, som vi redan inledningsvis visat, den grupp som terrorn främst drabbade; men därutöver gjorde SS upp räkningen med gamla fiender och tänkbara motståndare, däribland företrädare för den katolsk-konservativa oppositionen samt den politiska symbolen för "medelståndet", Gregor Strasser. Den gamle antagonisten från 1923, Gustav von Kahr, tillhörde också de avrättade.

Därmed var den första fasen i NS-regimens historia slut. Den allians mellan storkapital och småborgerlighet, som krossat arbetarrörelsen och demokratin och upprättat den nazistiska diktaturen, hade nu definitivt upplösts.

Som redan framhållits var SA inget direkt redskap eller entydigt uttryck för småborgerlighetens och mellanskiktens specifika intressen utom på ett förmedlat sätt. Men socialt, ideologiskt och socialpsykologiskt var SA förankrat i dessa skikt och om deras intressen över huvud taget skulle ha någon möjlighet att realiseras i kamp mot storkapitalet, var SA:s närvaro absolut oundgänglig. Tidigare har vi sett, hur viktig SA:s insats var för småborgerlighetens kamp under regimens första månader vid makten; med det betydelselösa SA, som nu återstod, var småborgerligheten berövad varje organisatoriskt instrument för att stödja sin kamp. SA hade varit nödvändig för att slå ned arbetarklassens organisationer men av storfinansen betraktades det med misstro och ovilja; så länge det fanns kvar, fanns alltid risken att småborgerligheten skulle kunna flytta fram sina positioner.

Med den 30 juni upphörde den kamp och de konflikter, som utspelats inom den ursprungliga alliansens ram. Den politik i storkapitalets favör och till småborgerlighetens nackdel, som regimen redan fört, accentuerades nu ännu tydligare. Den 2 augusti, dagen efter det att Hitler utsetts till president, fick storkapitalet sin gamla önskan om en stramare ledning av industrin infriad i och med Schachts utnämning till ekonomiminister och med befogenheter, som i mycket motsvarade önskemålen om en ekonomisk diktator. Wolfgang Sauer har uppmärksammat detta samband och även om han säkert överdriver betydelsen av den 30 juni, så kan det vara lämpligt att avsluta denna uppsats med ett citat från honom. "På samma sätt som SA på det militära området, så kände sig medelstands- och småindustriella kretsarna inom NSDAP otillfredsställda på det ekonomiska området; också inom dessa kretsar hördes ropet på en 'andra revolution', som skulle övervinna det hårdnackade och tilltagande motståndet från storindustri och banker, och man måste anta att Schachts maktövertagande inom den ekonomiska politiken i augusti 1934 inte skulle ha försiggått så smärtfritt, om inte även här terrorakten från den 30 juni hade brutit partikretsarnas motspänstighet."

Slutord

Det är en märklig scenförändring, som uppenbarar sig, när man betraktar NSDAP 1923 och 1934. 1923 företrädde partiet en liten men aktivistisk och oförsonlig del av en småborger-

lighet helt präglad av Versailles-traumat. Det drev en linje utan något som helst hänsynstagande till den samlade borgerlighetens intentioner. Partiets självständighet i det avseendet var till stor del en följd av dess litenhet; det förmådde helt enkelt inte uppträda som talesman för hela borgerligheten. Det var det förhållandet, som skapade ett relativt fritt spelrum för den extremistiska linjen. Om denna obundenhet, som således kuppen 1923 var ett uttryck för, fick någon självständig historisk betydelse, var det närmast att tillfälligt rädda den borgerliga demokratin till följd av att partiet lyckades splittra den kontrarevolutionära fronten.

När de småborgerliga aktivisterna inom partiet 1933-34 ville driva sin egen intressepolitik, var deras läge däremot helt hopplöst. NSDAP uttryckte nu den samlade borgerlighetens intressen, där storkapitalet dominerade och dessutom kunde stödja sig på Riksvärnet. I det läget fanns det bara utrymme för smärre ekonomiska och sociala eftergifter för den aggressiva småborgerlighetens utopier.

För att sammanfatta: de genuina småborgerliga ”revolutionärerna” i partiet var endast framgångsrika, när partiets linje var dödsdömd; däremot var de dödsdömda, när partiets linje var framgångsrik. Detta är ingen märklig paradox utan bara, som vi har sett tidigare, en konsekvens av småborgerlighetens ekonomiska och sociala situation under den utvecklade kapitalismen. Vad den vill ha, får den inte; vad den får, vill den inte ha.

Tio år efter Röhm-massakern uppträdde det dilemman ännu tydligare. Överste Klaus von Stauffenbergs attentat mot Hitler den 20 juli 1944 markerade sammanbrottet för alliansen från 1933-34 mellan delar av NSDAP och Riksvärn/storkapital inför hotet om den förestående militära katastrofen. Nu uppstod en situation, där nazismens specifika självständighet kunde göra sig gällande och där de småborgerliga underklassressentimenten fick fritt spelrum. I Roland Freislers folkdomstol krossades för alltid den tyska officerskåren som en suverän feodal adelskast. Här lyckades man med något som Weimar-republiken aldrig klarade av och som tidigare omöjliggjorde en genomgripande borgerligt-demokratisk revolution i Tyskland. Med den brända jordens taktik och Goebbels ”totala krig” lade man grunden för inte bara sin egen undergång, utan också för ett socialistiskt Tyskland i öst och ett borgerligt demokratiskt i väst, båda alltså präglade av att de inte skapades av egna, självständiga och medvetet verkande klasskrafter.

Referenser

- Angress, Werner, *Stillborn Revolution* (1963)
- Bennecke, Heinrich, *Hitler und die SA* (1962)
- Bennecke, Heinrich, *Die Reichswehr und der ”Röhm-Putsch”* (1964)
- Bloch, Charles, *Die SA und die Krise des NS-Regimes 1934* (1970)
- Broszat, Martin, *Der Staat Hitlers* (1969)
- Bullock, Alan, *Hitler — a Study in Tyranny* (1953)
- Deuerlein, Ernst, *Der Hitlerputsch* (1962)
- Domröse, Ortwin, *Der NS-Staat in Bayern* (1974)
- Förster, Gerhard, *Der Preussisch-deutsche Generalstab 1640 —1965* (1966)
- Gallo, Max, *De långa knivarnas natt* (1974)
- Gordon, Harold, *Hitler and the Beer Hall Putsch* (1972)
- Hallgarten, George, *Hitler, Reichswehr und Industrie* (1962)
- Heiden, Konrad, *Der Führer — Hitlers väg till makten* (1944)

- Hofman, Hans Hubert, *Der Hitlerputsch* (1961)
 Höhne, Heinz, *Die Geschichte der SS* (1969)
 Kühnl, Reinhard, *Die nationalsozialistische Linke 1925-30* (1966)
 Müller, Klaus-Jürgen, *Das Heer und Hitler* (1969)
 Orlow, Dietrich, *The History of the Nazi Party I—II* (1969, 1973)
 Poulantzas, Nicos, *Fascism och diktatur* (1973)
 Roberts, Stephen, *Huset som Hitler byggde* (1938)
 Rosenberg, Arthur, *Geschichte der Weimarer Republik* (1962)
 Sauer, Wolfgang, *Die Mobilmachung der Gewalt* i Bracher, *Die Machtergreifung* (1962)
 Schoenbaum, David, *Hitler's Social Revolution* (1967)
 Schumann, Hans-Gerd, *Nationalsozialismus und Gewerkschaftsbewegung* (1958)
 Schweitzer, Arthur, *Big Business in the Third Reich* (1964)
 Vogelsang, Thilo, *Reichswehr, Staat und NSDAP* (1962)

Förkortningar

ADGB	Allgemeiner Deutscher Gewerkschaftsbund
DAF	Deutsche Arbeitsfront
BVP	Bayerische Volkspartei
DNVP	Deutschnationale Volkspartei
DVP	Deutsche Volkspartei
KPD	Kommunistische Partei Deutschlands
NSBO	Nationalsozialistische Betriebszellenorganisation
NSDAP	Nationalsozialistische Partei Deutschlands
NS-Hago	Nationalsozialistische Handwerks-, Handels- und Gewerbe-Organisation
PO	Politische Organisation
RGO	Rote Gewerkschaftsopposition
SA	Sturmabteilung
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
SS	Schutzstaffeln
VVV	Vereinigte Vaterländische Verbände

Lästips

- Anders Hagström, [Den tyska kommunismens tragedi](#).
 Daniel Guérin, [Fascism och storfinans](#)